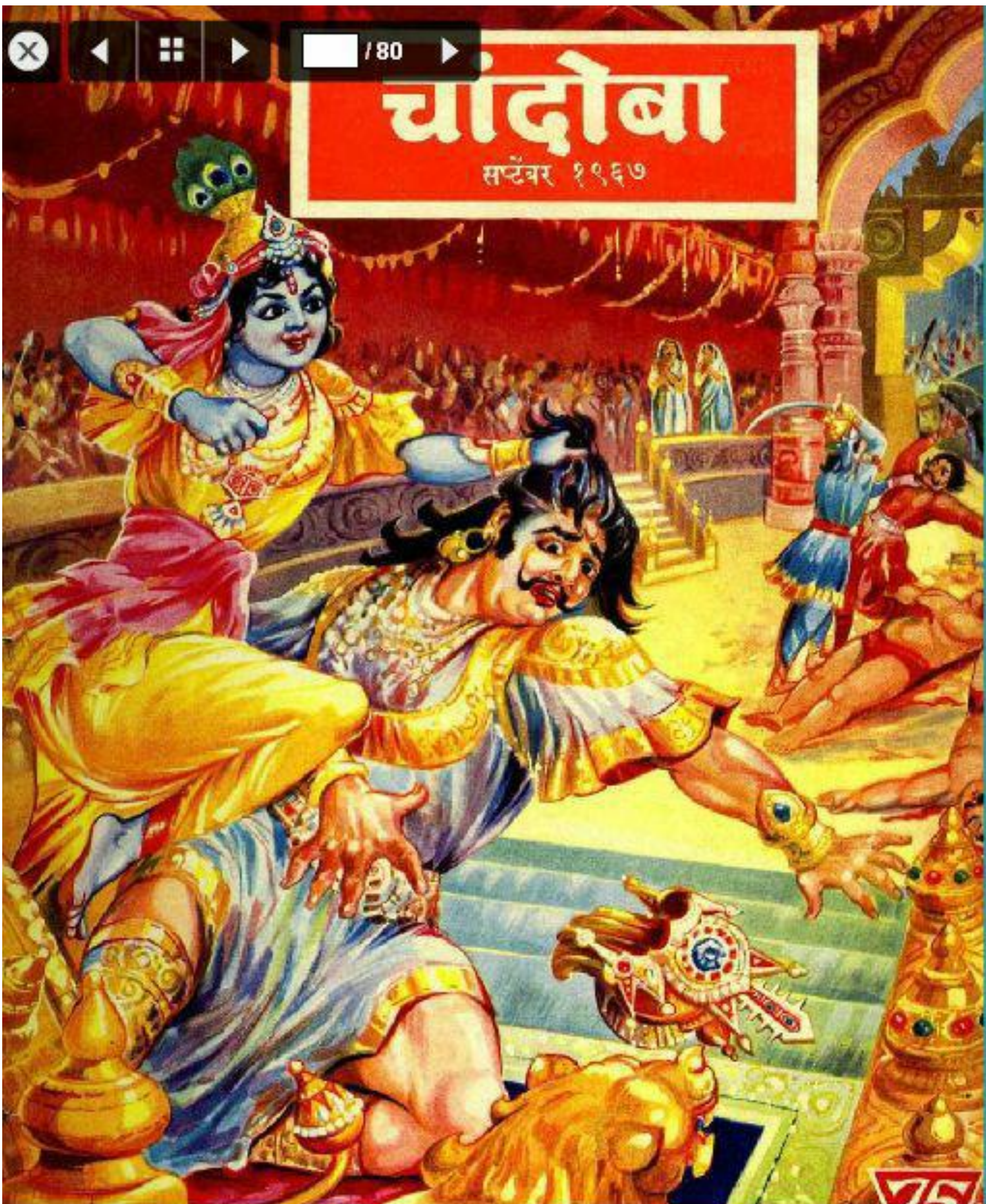

/80
चांदोबा
सप्टेंबर १९६७
75

त्यांनीं त्याच्याशीं आपले मैत्रीचे संबंध वाढविले होते. हा राजवल्लभ अलीवर्दी-खानाची मोठी मुलगी घुसती बेगम हिच्या पदरीं दिवाण होता.

सिराजउद्दौलानें गादीवर येतांच हुकूम काढला कीं इंग्रजांनीं किल्ल्याची तटबंदी वगैरे कामें बंद करावीं. त्यानें कसिम बाजार येथील इंग्रजांच्या वखारीचा अधिकारी वॉटस याला कळविलें कीं तुम्ही व्यापारी आहां व फक्त व्यापाराची म्हणून जितकी कामें आहेत तीं करीत राहलांत तर तुमच्या विरुद्ध तक्रार करण्याची जरूर पडणार नाहीं.

त्यानें इंग्रज गव्हर्नर ड्रेक याच्याकडे खलिता पाठविला कीं राजवल्लभच्या कुटुंबाला नबाबाच्या हातीं सुपुर्द करण्यांत यावें. राजवल्लभ याच्या कुटुंबांतील लोक त्यावेळीं इंग्रजांच्या आश्रयाला रहात होतें. पण इंग्रजांनीं नबाबाची ही मागणी धुडकावून लावली.

सिराजउद्दौलानें ४ जून रोजीं कासिम-बाजार येथील इंग्रजांची वखार काबीज केली व नंतर तो १६ तारखेला सरळ कलकत्त्यावर चालून गेला. गव्हर्नर ड्रेक, त्यांचा सेनापति आणि त्यांचे इतर अधिकारी किल्ला सोडून आपल्या गलबतांत जाऊन लपून बसले. २० तारखेला फोर्ट विलियमचा किल्ला सिराजउद्दौलाच्या स्वाधीन झाला.

(सिराजउद्दौलानें शेवटपर्यंत हीच तत्परता शेवटपर्यंत राखली असती तर भारताच्या इतिहासाला निराळेंच वळण लागलें असतें. परंतु त्यानंतर जणुंकांहीं तो शापदग्ध झाल्यासारखा चुकामागून चुका करीत गेला आणि त्याच्या त्या चुकांचा इंग्रजांना खूप फायदा झाला.)

थोडें खोटें

वल्लभीनगरीं कुमारदत्त नांवाचा एक श्रीमंत व्यापारी रहात असे. त्यानें धनदत्त नांवाचा व्यापाराची मुलगी श्रीमतीशीं विवाह केला. तिला मूल झालें नाहीं तेव्हां त्यानें एका गरिबाच्या मुलीला विकत घेऊन तिच्याशीं पण विवाह करून घेतला. तिचें नांव पुष्पा होतें.

वडिलांच्या मरणानंतर कुमारदत्त स्वतः व्यापार करूं लागला. परंतु कां कोणास ठाऊक, त्याला व्यापारांत फायदा झाला नाहीं. व्यापारांत जें भांडवल लावलें होतें तें तर तो गमावून बसलाच आणखी वर कर्जाचें ओझें डोक्यावर वाढलें. कर्ज फेडण्यासाठीं त्याला आपली बरीचशीं जमीन पण विकावी लागली. जे थोडे पैसे बाकी उरले तेवढ्यांत कुमारदत्तनें एका जागीं एक लहानसें घर विकत घेतलें. मोठ्या कष्टानें संसाराचा गाडा चालू होता.

धनदत्ताच्या घरीं म्हणजे कुमारदत्ताच्या सासुरवाडी कोणतें तरी शुभ कार्य आलें. म्हणून कुमारदत्त व श्रीमतीला जावें लागलें व पुष्पाला नव्या घरीं एकटीलाच रहावें लागलें.

धनदत्तानें जांवयाच्या गरीबीची माहिती गप्पा गोष्टी करीत असतां काढून घेतली. तो जांवयाला म्हणाला—"नुसतें बसून राहण्यांत काय हंशील? मी तुम्हांला एक सहस्र मोहरा देतों. त्या घेऊन व्यापार सुरू कां नाहीं करीत? व्यापार चालूं लागला तर थोडें आणखी भांडवल पुरवीन.

कुमारदत्ताला तें ऐकून आनंद झाला. त्यानें श्रीमतीला तिच्या माहेरीच कांहीं

दिवस रहायला सांगितलें आणि सासऱ्यानें दिलेल्या हजार मोहरा घेऊन आपल्या एका मित्राच्या घरीं गेला.

जेवण झाल्यावर कुमारदत्त आपल्या घरीं पोंचला. पुष्पानें बराच वेळ दार वाजल्यावर दार उघडलें. कुमारदत्तनें मोहराची पिशवी खाटेवर ठेवली व विचारलें—"ही झोंप तरी झोंप का ?"

पुष्पानें तिकडे दुर्लक्ष करून विचारलें—"पण हें सांगा, इतके पैसे आले कोठून ?"

"तुला एका मित्राच्या घरीं गहाण ठेवून मी हे पैसे आणले आहेत. तो मित्र उद्यां येऊन तुला घेऊन जाईल." कुमारदत्तानें ही थाप मारली.

"म्हणजे मी आतां या घरांत रहायचें नाहीं का ?" पुष्पानें घाबरून विचारलें.

"माझ्या हातांत तुला सोडवून आणण्या पुरेसे पैसे आले म्हणजे मी सोडवून घेऊन येईन. पण पुरेसे पैसे मिळाले नाहींत तर तूं त्याचीच होऊन जाशील." असें सांगून कुमारदत्त झोंपी गेला.

पुष्पा खेडेगांवांत राहणारी भोळी मुलगी होती. तिला भीति वाटूं लागली. आपलें घर सोडून परगृहीं जाणें तिला कसेंसेंच वाटूं लागलें. तिला कांहीं सुचेना.

आईबाबा सांगतील तें मी करीन, असा विचार करून पुष्पानें बाहेर येऊन दार बंद केलें.

मध्यरात्रीची वेळ. सर्व गांव झोंपलें होतें. गल्लींत थोडें अंतर चालत गेल्यावर तिला भीति वाटूं लागली. उजाडण्यापूर्वी वडिलांच्या गांवची वाट मिळणें शक्य नाहीं. म्हणून ती एका ओळखीच्या माणसाच्या घरीं निघून गेली. त्याच्या दाराची कडी वाजवून पाहिलें. सुदैवानें तो मनुष्य दार उघडून बाहेर आला व अवेळीं पुष्पाला आलेली पाहून त्यानें चकित होऊन येण्याचें कारण विचारलें.

म्हणाली—"काय करूं ? माझ्या पतीनें मला कारणाशिवाय परक्याच्या घरीं गहाण ठेवलें आहे. मी आपल्या बाबांना जाऊन विचारणार आहे कीं त्यांचा काय सल्ला आहे ? मी घरांत त्यांना कळविल्याशिवाय निघून आलें आहे. उजाडल्यावर तुम्ही जाऊन त्यांना कळवा कीं मोहरी निघून गेलें आहें. उद्यां सकाळपर्यंत मी येथेंच कोंपऱ्यांत पडून राहणार आहें."

उजाडेपर्यंत ती त्या ओळखीच्या गृहस्थाच्या घरीं झोंपून राहली. सारखी झोंप मोडत होती तिची. सकाळीं झोंप मोडल्यावर उठून ती आपल्या माहेरी निघून गेली. सूर्य चांगला वर आला तोंपर्यंत ती सुमारें एक मैल चालत गेली होती. परंतु ती इतकी दमून गेली कीं वाटेंतच घेरी येऊन पडली.

कांहीं वेळानें एक तरुण मनुष्य त्या वाटेनें आला. आदल्या दिवशींच तो आला होता आणि बरोबर आणलेला माल विकून तो आपल्या गांवीं परत चालला होता. त्याचें गांवदेखील पुष्पाच्या आईवडिलांच्या गांवानजीकच होतें. म्हणून पुष्पा शुद्धीवर आल्यावर दोघें तिकडे निघालीं.

पुष्पा आपल्या घराचें दार उघडून आलेली व दार बाहेरूनच बंद करून दुसऱ्या एका घरांत गेलेली एका चोराला दिसली होती. तो कांहीं वेळ ती परत आली नाहीं हें पाहून कुमारदत्ताच्या घरांत शिरला. आंत दिवा मिणमिण जळत होता. कुमारदत्त घोरत पडला होता आणि खाटेवर मोहरांची पिशवी होती.

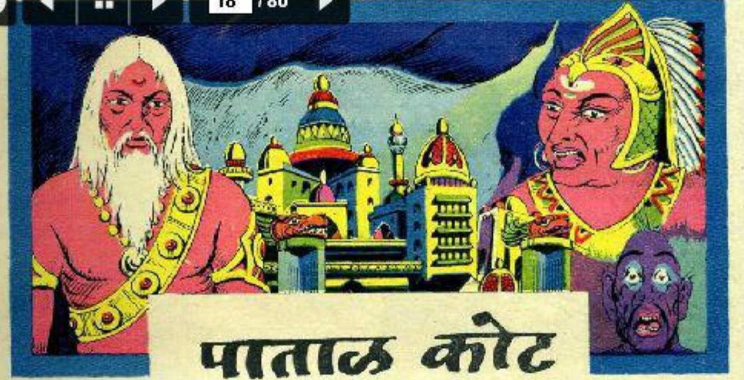

चोराच्या मनांत ती पिशवी उचलून नेण्याचा विचार आला. परंतु तितक्यांत कुमारदत्ताची झोंप मोडली. "कोण तूं ?" त्यानें चोराचा हात धरला. चोरानें हात सोडवून घेतला आणि तो एका खोलींत शिरण्याच्या प्रयत्नांत होता. कुमारदत्तानें त्याला खोलींत शिरून शेवटीं पकडलाच. चोराला खोलींत एक सुरा दिसला. त्यानें कुमारदत्तावर सुऱ्यानें वार केला आणि तो पळून गेला. कुमारदत्त जागच्या जागीं गतप्राण झाला.

सकाळीं उजाडल्यावर, पुष्पा ज्या घरीं रात्रीं राहली होती त्या घरचे लोक तिचा निरोप कळवायला आले तेव्हां त्यांना कुमारदत्तचें प्रेत दिसलें. पोलीस चवकशी झाली. त्यांत मोहरांची पिशवी घेऊन कोणी पळून गेल्याचें त्यांना कळलें. पुष्पा-वरच त्यांचा संशय होता. पुष्पा ज्या वाटेनें गेली होती त्या वाटेनें पोलीस शिपायांनीं पाठलाग केला. त्यांनीं पुष्पाला व तिच्या-बरोबर जाणाऱ्या त्या तरुणाला अटक केली. त्याच्याजवळ पण एक हजार मोहरा होत्या. पोलिसांना व न्यायाधिशाला देखील पुष्पा व तिच्याबरोबरचा तो तरुण दोघे अपराधी असल्याची खात्री पटली. कुमारदत्ताचा खून केल्याच्या अपराधावरून त्याला फांशीची व तिला जन्मठेप तुरुंगवासाची शिक्षा झाली.

त्या तरुणाला फांशी देण्याची वेळ झाली त्यावेळीं तो खरा चोर आला. त्यानें आत्म-रक्षणार्थ कुमारदत्ताचा खून केल्याचें कबूल केलें. पुष्पाची जबानी व चोराची जबानी एक होती. दोघां : जीव वांचविल्याबद्दल न्यायाधिशानें चोराला पण माफ केलें.

पाताळ कोट

[१५]

[गिड्या राक्षसाच्या मदतीनें धूमक व त्याचे साथी खंदकांतून भुयारांत येऊन पोंचले. वाटेंत त्यांना राक्षसाचे कांहीं नोकर दिसले. त्यांची नजर चुकवून व स्वतःचा बचाव करून ते भुयाराच्या टोंकाशीं येऊन पोंचले तेव्हां त्यांना हत्तींच्या रथांत बसून जाणारा एक मोठा राक्षस दिसला.—पुढें]

तो हत्तीचा रथ निघून गेल्यावर धूमकनें आपल्या साथी मित्रांकडे वळून एकदां पाहिलें. ते घाबरले किंवा भ्याले तर नाहींत, या गोष्टीची खात्री करून घ्यायची होती त्याला. आतां ते सर्व संकटें पार करून कालकली राक्षसाच्या दंडकारण्यांत येऊन पोंचले होते. त्यांचीं खरीं संकटें यापुढेंच त्यांच्यावर कोसळणार होतीं.

सोमकनें धनुष्यबाण सावरून धरले. ज्या बाजूनें तो राक्षस गेला होता त्याच बाजूला धूमक पहात होता. विरूप आपला भाला फरशीवर पाजळवीत होता. त्यांच्या मनांत भय नांवाची वस्तु नजरेस मुळींच येत नव्हती. दोघे दांत ओठ चावून उभे होते व दोघांचा श्वासोच्छ्वास ऐकूं येईल इतक्या मोठ्यानें चालू होता.

"त्या रथांत बसून गेला तो पाताळ लोकाचा राजा काळकली राक्षसच असला पाहिजे यांत मला तरी शंका नाहीं." धूमक म्हणाला.

"मला देखील तेंच वाटतें. फक्त तूं इंगित केलें असतेंस तरी पुरलें असतें, मी एका बाणानें त्याचा मुडदा पाडला असता." सोमक म्हणाला.

"म्हणजे स्वतःच धोक्यांत उडी टाकण्यासारखें झालें असतें. तो मेला असता, पण त्याच्या पाठीमागून येणारे राक्षस आपल्यावर तुटून पडले नसते का? त्या दुष्ट राक्षसाचा वध करण्याचा सोपा उपाय धूमक भाऊंनीं विचार करून सुचवावा." विरूप म्हणाला.

विरूपचा तो दूरदर्शीपणा पाहून धूमकला आनंद झाला. त्यावेळीं पुलिंद बरोबर नव्हता, हें एक बरेंच झालें. तो बरोबर असता तर त्यानें सरळ कालिकलीलाच विचारलें असतें—"कायरे तूंच माझ्या बायकोला धरून आणलें आहेस नाहीं का?" आणि भाला घेऊन तो कालिकलीवर तुटून पडला असता.

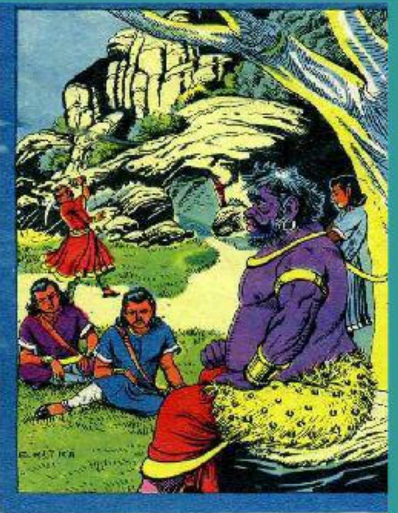
"या भुयाराच्या वाटेनें आपण शत्रूच्या हातून निसटून आलों आहों तर या जंगलाच्या वाटेंत आपल्याला कोणी अडवूं शकेलसें मला वाटत नाहीं. भुयाराच्या तोंडाशीं बाहेर कोणीतरी पाहारा देत आहे. त्यांच्या पावलांचा आवाज नाहीं का ऐकूं येत तुम्हांला?" धूमकनें विचारलें.

विरूप व सोमक कांहीं वेळ लक्ष देऊन ऐकून म्हणाले—"एकाहून जास्त आहेत ते. त्यांच्या बोलण्याचा आवाजपण पुसट ऐकूं येत आहे."

"प्रथम या पाहरेकऱ्यांविषयीं थोडी माहिती काढली पाहिजे. आपण येऊनच कांहीं केलें तर आणखी राक्षस भुयारांत शिरतील. नाहींतर इकडून गेलेले राक्षस परत येतील." म्हणत धूमक दगडांखडकांआडून रांगत गेला आणि भुयाराच्या दारापलीकडे डोकावून पाहूं लागला. दाराच्या एका बाजूला झाडाखालीं एक राक्षस व चार मनुष्य बसले होते. त्यांचा आपसांत कोणत्यातरी प्रश्नावर वादविवाद चालू होता. त्यांच्यापैकीं एक जण मधून मधून उठून दूर जाऊन तलवार फिरवीत होता.

धूमक त्यांना पाहून थोडा घाबरला. शत्रूच्या डोळ्यांत धूळ फेंकून भुयारांतून बाहेर जंगलांत पळ काढणें त्याला अशक्य वाटूं लागलें. आतां काय करावें? असा विचार करीत धूमक आपल्या साथी मित्रांकडे परतणार एवढ्यांत दूर कोठेंतरी शंख फुंकल्याच्या आवाज त्याला ऐकूं आला. तो ऐकतांच चार पाहारेकरी झाडाखालून निघून गेले व तो तलवार फिरवणारा हातांतली तलवार खालीं टाकून भुयाराच्या दाराकडे येऊं लागला.

धूमक चटदिशीं आपल्या साथी मित्रांजवळ आला. त्यानें जें कांहीं पाहिलें होतें तें थोडक्यांत सांगून म्हणाला—"हे दुष्ट

दुपारच्या जेवणासाठीं निघाले असावेत. हा शंख त्यासाठींच वाजत असेल. त्यांच्यापैकीं एकजण आपल्याकडे येत आहे."

इतक्यांत तो राक्षस नोकर भुयाराच्या दारावर येऊन पोंचला. त्यानें आंत संदिग्ध दृष्टीनें डोकावून पाहालें. त्याला पुटपुटण्याचा आवाज ऐकूं आला. ओरडून त्यानें विचारलें—"कोण तें बोलतें आहे? राक्षस कीं मनुष्य?"

"धूमकनें आपल्या साथी मित्रांना खूण करून सांगितलें कीं तो आंत शिरल्याबरोबर त्याला पकडायचें, आणि तो स्वतः एका

खडकाआडून जरा खाकरला. खाकरण्याचा आवाज ऐकून तो राक्षस म्हणाला—"कोण रे तो? माझ्याशीं थट्टा चालविली आहेस होय?" त्यानें आपली तलवार काढली व ती फिरवीत तो आंत शिरला. लगेच तिघे उभे राहाले व त्याच्या चारी बाजूला उभे राहून म्हणाले—"तलवार टाक खालीं. तुझ्या जिवाला धोका नाहीं."

"कोण तुम्हीं? तुम्हां क्षुद्र किड्यांना भिऊन मी शस्त्र खालीं ठेवूं म्हणतां? तुम्ही येथें आलांत कसे? प्रथम तुम्हीच आपापलीं शस्त्रें खालीं ठेवून हात जोडून समोर उभे रहा. मी कोण हे तुम्ही ओळखलें नाहीं असें दिसतें. या दंडकारण्यांत तलवार चालविण्यांत माझी बरोबरी करूं शकेल असा एक जण देखील नाहीं, लक्षांत ठेवा." तो म्हणाला.

त्याच्या वल्गना चालूच होत्या, इतक्यांत धूमकनें आपल्या तलवारीच्या मुठीनें त्याच्या डोक्यांत प्रहार केला. त्याबरोबर कळवळून तो ओरडला आणि जमिनीवर धाड्दिशी पडला. धूमकनें आपल्या साथीदारांना त्याला बेशुद्ध स्थितींत रानांत उचलून नेणें बरोबर होईल अशी सूचना केली व म्हणाला—"म्हणजे त्याच्याकडून कालिकली राक्षसाच्या पाताळ दुर्गांतली खडान् खडा माहिती मिळूं शकेल."

सोमक व विरूप दोघांनीं त्या राक्षसाला खांद्यावर उचलून घेतलें व चालूं लागले. धूमक सर्वांत आधीं भुयाराच्या दाराबाहेर आला. तेथें कोणी शत्रू नव्हता. परंतु झाडींत शिरण्यापूर्वी सुमारें पांच सहाशें पावलें चालून जायचें होतें.

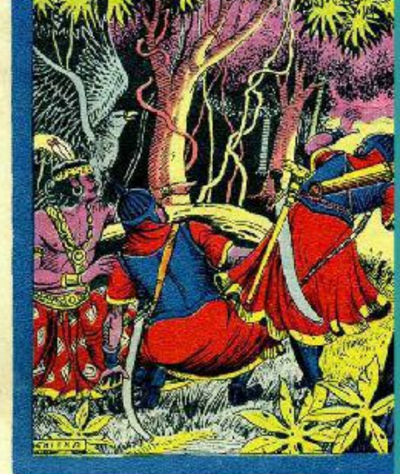
"झपझप पावलें उचला, आपण झाडींत शिरून जाईपर्यंत संकटांतून व धोक्यांतून आपल्याला सुटका नाहीं, लक्षांत असूं द्या."

धूमकनें या शब्दांत आपल्या साथीदारांना सावध केलें. ते पळूं लागले तेव्हां राक्षसाला हळूहळू शुद्ध येऊं लागली. तो ओरडूं लागला. "शत्रू, शत्रू! पकडा, पकडा!"

"वेळ घालवण्यांत अर्थ नाहीं. याला भुयारांत द्या फेंकून आणि या माझ्या पाठोपाठ पळत." धूमक म्हणाला. लगेच दोघांनीं त्याला भुयाराच्या फरशीवर "जा, मर!" म्हणून फेंकून दिलें आणि धूमकबरोबर पळूं लागले.

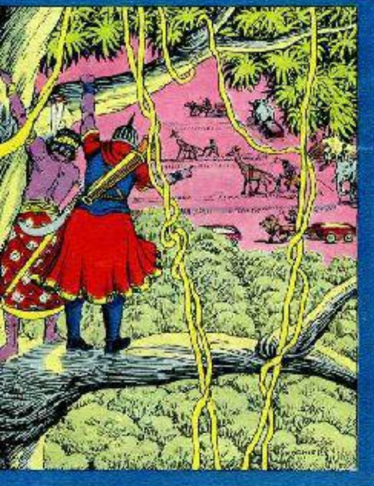
ते तिघे मैदान पार करून झाडींत शिरले. त्यांना कोणी राक्षस पाहारेकऱ्यानें पाहिलें नसावें. सारें जंगल शांत होतें. सूर्य पश्चिमेकडे पुष्कळ उतरून गेला होता. झाडींत लपून बसून राहल्यास कालिकली राक्षसाच्या दंडकारण्याविषयीं माहिती मिळणें शक्य नव्हतें. ही गोष्ट धूमकला कळत होती.

आपण कोठें जात आहों, या गोष्टीचा विचार केल्याशिवाय धूमक खोल झाडींत पुढें पुढें चालला होता. पाठीमागून येणाऱ्या आपल्या साथीदारांत तो म्हणाला—"आज रात्रीं रानांत जीं फळेंमुळें मिळतील त्यांवर भागवून घेऊं. समोरच्या डोंगरांत एखादी राहण्या जोगी गुहा पाहून उद्यांपासून तींत राहूं."

सोमकनें होकारार्थी मुंडी हलविली. विरूपनें चारी बाजूला सशंक दृष्टीनें एकदां पाहिलें व म्हणाला—"इतकें भयंकर जंगल मी या आयुष्यांत कोठें पाहिलें नाहीं. मी तुम्हांला पूर्वीच सांगितलें होतें, आठवत असेल तुम्हांला, कीं या जंगलांत कोठें तरी कालशंबर नांवाचा मांत्रिक राहतो. त्याची माझी भेट होऊं शकली तर....!"

विरूप बोलतच होता व त्याचें बोलणें अद्याप पुरें झालें नव्हतें, एवढ्यांत धूमकच्या जवळचा मंत्रदंड 'किच किच' करून हालूं लागला आणि समोरच्या डोंगराकडे त्याला

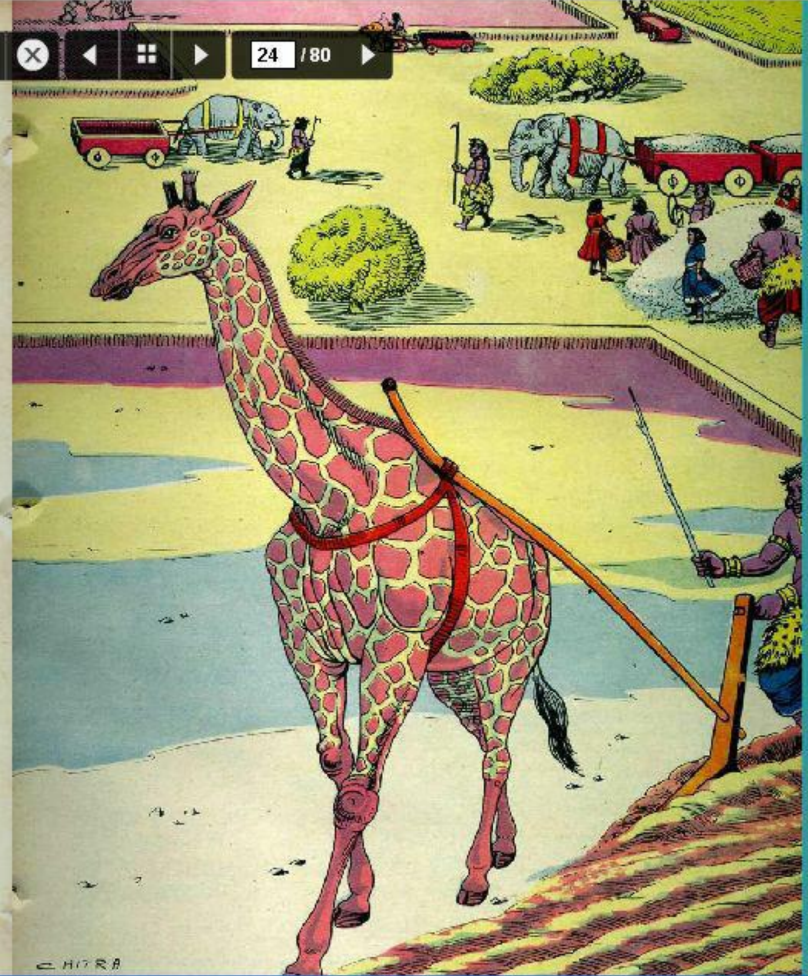
ओढूं लागला. धूमक आनंदातिरेकानें म्हणाला- " इतके दिवस आपण जवळ जवळ विसरलोंच होतो, याला. मांत्रिक कालिकली राक्षसाच्या हातीं सांपडला नसून इकडेच कोठेंतरी लपून बसला आहे. बहुतेक तो समोरच्या डोंगरांतच कोठें तरी असेल. नंतर कांहीं वेळ लक्षपूर्वक त्या डोंगराकडे पाहून तो म्हणाला—" काळोख पडण्यापूर्वी आपण त्या डोंगरावर पोंचलें पाहिजे. तुम्ही झाडावर चढून पहा तर कोणी राक्षस जवळपास आहे का ? "

सोमक व विरूप उंच झाडावर चढले. पांच सहा मिनिटें ते चारी बाजूला पहात राहले. नंतर घाईघाईनें खालीं उतरून आले. विरूप धूमकजवळ जाऊन म्हणाला— " धूमूभाऊ, स्वतःच्या डोळ्यावर माझा विश्वास बसत नाहीं हो. खरें, अगदीं खरें ! राक्षस व त्याचे नोकर जागों जागीं जंगल कापून शेती करूं लागले आहेत. शेतें नांगरायला व गाडी ओढायला ते कोणत्या जनावरांचा उपयोग करीत आहेत माहीत आहे का ? हत्ती, वाघ इत्यादींचा ! "

"मनुष्यांना व रानटी श्वापदांना शिकार करून खाणारे राक्षस शेती करूं लागले आहेत. आश्चर्याची गोष्ट आहे. बरें, पाहारेकरी कोठें आहेत ? शत्रूची दृष्टी पडल्याशिवाय आपल्याला डोंगरापर्यंत पोंचतां येईल का ? " धूमकनें विचारलें.

" ते सर्व दुष्ट आपापल्या कामांत गर्क आहेत. शेतकीच्या कामाला लागणारीं हत्यारें कायतीं त्यांच्याकडे आहेत. मी त्यांच्यावर बाणांचा वर्षाव करूं का ? " सोमकनें विचारलें.

" घाईंत असलें कांहीं करूं नकोस. असें कांहीं केलेंत तर आपण येथें लपून बसलों आहों ही बातमी स्वतःच देण्यासारखें

होईल. जरा सावधगिरीनें डोंगराकडे जाऊं या." असें सांगून धूमक निघाला.

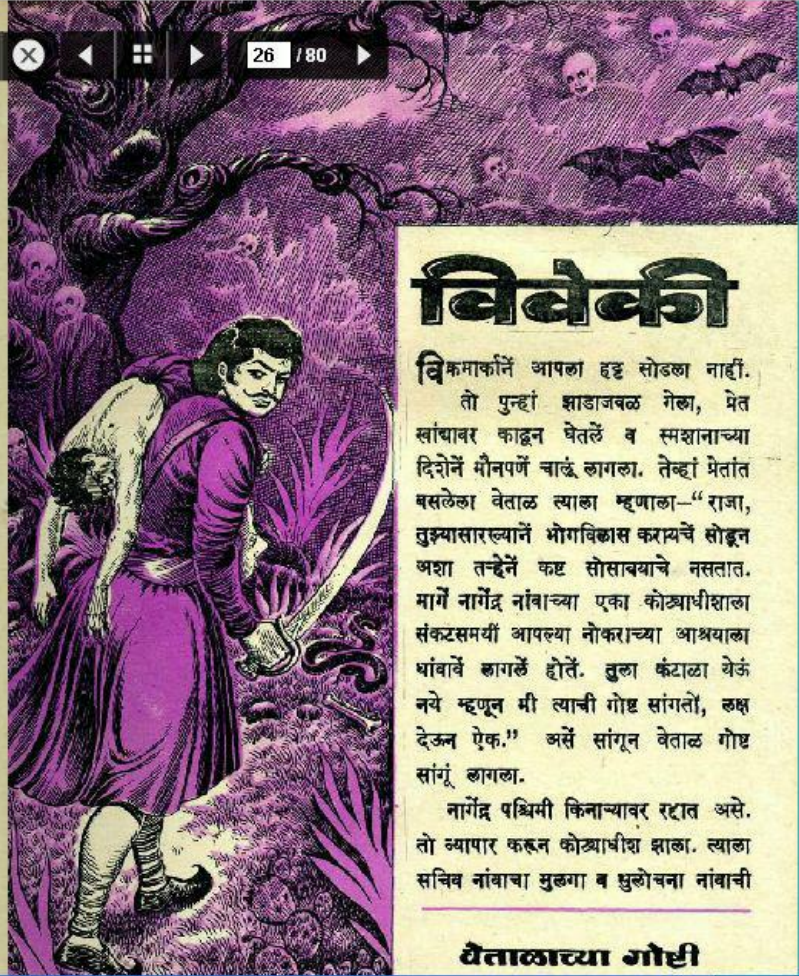
इतक्यांत भुयाराच्या वाटेच्या दारावर कांहीं तरी ओरडा ऐकूं आला. लगेच तिघे झाडावर चढले आणि भुयाराकडे पाहूं लागले. तेव्हां त्यांना तो तलवार फिरविण्यांत पटाईत राक्षस व त्याच्या बरोबरचे इतर पाहरेकरी मोठमोठ्यानें कांहीं तरी बोलत असलेले दिसले. तो राक्षस त्यांना हातवारे करून कांहीं तरी दाखवीत होता.

"सोम्, विरूपा! तो आपल्याविषयींच कांहीं तरी त्यांना सांगत आहे. थोड्याच वेळानें राक्षस आपला पाठलाग करणार. चला लवकर डोंगराच्या दिशेनें पळून जाऊं या." असें सांगून धूमक झाडावरून खालीं उतरून पळूं लागला व त्याच्या पाठीमागून दोघे पळूं लागले.

सुमारें अर्धा तासपर्यंत ते सारखे पळत होते. त्यांनीं मागें वळून सुद्धां पाहिलें नाहीं. ते डोंगराच्या पायथ्याशीं पोंचले. त्या डोंगरावर व पायथ्याशीं दाट झाडी होती. समोर त्यांना एक धबधबा लागला. तो पाहून सोमक म्हणाला—"मला तहान लागली आहे. देवाचा भरंवसा आहे आपल्याला." तो पाण्यांत उतरून पाणी पिऊं लागला. लगेच धबधबा थांबला. पाणी जागच्या जागीं थांबलें. धबधब्याच्या जागीं त्याला दारासारखें कांहीं तरी दिसलें. घाबरून जाऊन ते समोर पहात पुढें जात होते. तेथें त्यांना काळशंबर मांत्रिकाची सांवली दिसली. ते जवळ पोंचतांच दार उघडलें. ती सुद्धां एक गुहाच होती. आंत विस्तव जळत होता.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

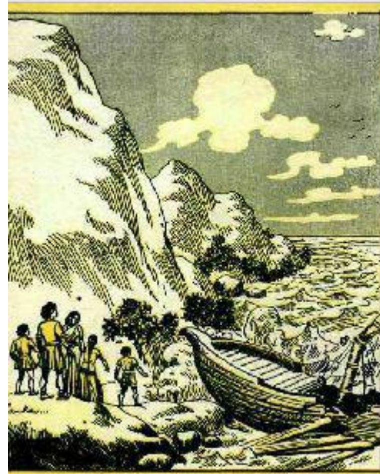

विवेकी

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतलें व स्मशानाच्या दिशेनें मौनपणें चालूं लागला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा, तुझ्यासारख्यानें भोगविलास करायचें सोडून अशा तऱ्हेनें कष्ट सोसावयाचे नसतात. मागें नागेंद्र नांवाच्या एका कोट्याधीशाला संकटसमयीं आपल्या नोकराच्या आश्रयाला धांवावें लागलें होतें. तुला कंटाळा येऊं नये म्हणून मी त्याची गोष्ट सांगतों, लक्ष देऊन ऐक." असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगूं लागला.

नागेंद्र पश्चिमी किनाऱ्यावर रहात असे. तो व्यापार करून कोट्याधीश झाला. त्याला सचिव नांवाचा मुलगा व सुलोचना नांवाची

मुलगी अशीं दोन अपत्यें होतीं. नागेंद्र फक्त श्रीमंत कोट्याधीशच नव्हता तर फार मोठा उदार, दानी व न्यायप्रिय पण होता.

नागेंद्राच्या घरीं समीर नांवाचा एक तरुण मुलगा नोकरीला होता.

एकदां नागेंद्राला त्याच्या मेहुण्यानें आपल्या मुलीच्या लग्नाला सकुटुंब येण्यास फार आग्रहानें बोलाविलें. नागेंद्र आपल्या मुलांना व बायकोला बरोबर घेऊन आपल्याच एका गलबतांत बसून मेहुण्याच्या गांवीं निघाला. बरोबर त्याचा नोकर समीरपण होताच. लग्नसमारंभ निर्विघ्न पार पडला आणि नागेंद्र सकुटुंब घरीं निघाला. वाटेंत एक मोठें वादळ आलें आणि त्यांचें गलबत एका निर्जन बेटाच्या खडकावर आदळून फुटलें.

त्या निर्जन बेटावर कसें रहावयाचें व आपला उदरनिर्वाह कसा करावयाचा हें नागेंद्राला कळेना. तेथें रहायला घर नव्हतें व अन्नवस्त्र कसें व कोठून मिळवायचें हें कळायला मार्ग नव्हता. अशा संकटसमयीं समीरनें त्यांना मदत केली.

तो फुटून गेलेल्या गलबतांतून आवश्यक सर्व साहित्य घेऊन आला. त्यानें एक छोटेंसें घर तयार केलें. शिकार करून व कंदमुळें आणून त्यानें सर्वांच्या उदरनिर्वाहाची व्यवस्था केली.

अशाप्रकारें समीर नागेंद्राच्या कुटुंबाचा प्रमुख कर्ता पुरुष झाला. तो सांगेल त्यांतच सर्वांचें हित व कल्याण आहे असें समजून प्रत्येक त्याच्या सांगण्याप्रमाणें वागे.

अशा तऱ्हेनें कांहीं वर्षें लोटलीं. समीर दररोज सकाळीं उजाडल्यापासून तों सूर्य-मावळेपर्यंत डोंगराच्या शिखरावर चढून दूरवर कोठें जहाज किंवा गलबत दिसतें का पाहात राही. परंतु कित्येक दिवस असा

प्रयत्न करून हि त्याला यश आलें नाहीं. गलबत किंवा जहाज तर दूरच, लहान होडकें सुद्धां त्याच्या नजरेसमोर आलें नाहीं.

नागेंद्राच्या कुटुंबांतील लोक आपल्या जुन्या आवडी निवडी व संवयी जवळ जवळ विसरूनच गेले. त्यांना नवीन जीवनाची हळू हळू संवय झाली. नागेंद्राची मुलगी सुलोचना लहानाची मोठी झाली. नागेंद्रानें समीरशीं आपल्या मुलीचें लग्न करून देण्याचें ठरविलें. सर्वांनाच त्यांत वावगें असें कांहींच वाटलें नाहीं.

तो निश्चय झाल्यानंतर दोनच दिवसांनीं त्यांच्या बेटाजवळून एक नाव जाऊं लागली. ती नाव जात असतां समीर स्वतःच डोंगराच्या शिखरावरून ती पहात होता. त्यानें काटक्या गोळा करून मोठा जाळ केला आणि ओल्या काटक्या घालून पुष्कळ धूर केला. तो धूर नावेंतल्या लोकांना दिसला आणि त्यांनीं बेटावर ती नाव आणली. ती नाव आणखी एका व्यापाऱ्याची होती. नागेंद्राचें गलबत त्याच बाजूला कोठेंतरी फुटलें असल्याचें त्या व्यापाऱ्याला कळलें होतें. सर्व सुखरूप भेटल्याबद्दल त्याला फार आनंद झाला व त्यानें नागेंद्राच्या कुटुंबांतील सर्व

लोकांचें अभिनंदन केलें. आपल्या नावेंत त्यांना बसवून घेऊन त्यानें त्यांना स्वदेशीं पोंचतें केलें.

स्वदेशीं पोंचल्यावर दुसऱ्या दिवशीं समीर नागेंद्राला जाऊन म्हणाला—"मला आतां निरोप द्या!" नागेंद्रानें प्रथम परवानगी द्यायला कबूल झाला नाहीं. परंतु त्यानें निरोप मिळावा असा हट्टच धरला तेव्हां त्याला प्रेमानें पुष्कळसें धन देऊन नागेंद्रानें निरोप दिला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळानें विचारलें—"राजा! मला एक शंका वाटते. समीर-

सारल्या स्वामिभक्त सेवकानें आपल्या धन्याची संकटसमयीं मनोभावें सेवा करून, धनी त्या संकटांतून मुक्त झाल्याबरोबर असें एकाएकीं सोडून कां जावें? त्याचें लग्न सुलोचनाशीं ठरलें होतें आणि नागेंद्र वचन दिल्याप्रमाणें वागणारा होता. त्यानें मुलीचें लग्न खात्रीनेंच समीरशीं करून दिलें असतें. तो फायदा त्यानें कां पदरांत पाडून घेतला नाहीं? या प्रश्नांचीं उत्तरें माहीत असून तूं दिली नाहींस तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील."

विक्रमार्क म्हणाला—"निर्जन बेटावर पोंचल्यानंतर सर्वांचे विचार, भावना व जीवन सर्वांत बदल झाला होता. तेथील जीवनांत नागेंद्र मालक नव्हता व समीरपण नोकर नव्हता. त्या बदललेल्या परिस्थितींत नागेंद्रानें आपल्या मुलीचें लग्न समीरशीं करून देण्याचें ठरविलें होतें. परंतु पुन्हां वाईट दिवस जाऊन चांगले दिवस पालटले होते. मधल्या संकट काळीं जमून आलेलीं नातीं कायम मानणें कितपत बरोबर होईल हा विचार समीरनें केला. याशिवाय समीर त्यापुढें नोकर म्हणून व नागेंद्र धनी म्हणून राहणें पण शक्य झालें नसतें. नागेंद्र धर्मभीरु होता, म्हणून त्यानें वचन दिल्याप्रमाणें आपल्या मुलीचें लग्न समीरशीं करूनहि दिलें असतें परंतु त्या विवाहानें सुलोचनाहि सुखी झाली नसती व समीरदेखील सुखी झाला नसता. या गोष्टींचा विचार करून समीर निघून गेला."

अशा तऱ्हेनें राजाचें मौनभंग होतांच वेताळ प्रेताबरोबर नाहींसा झाला आणि झाडाच्या फांदीला जाऊन लोंबकळूं लागला.

धर्मभीरु खलीफा

खलीफा उमर हे एक आदर्श पुरुष होऊन गेले. त्यांच्या पदरीं कोणी नोकरी धरली तर त्याला चार गोष्टी शपथ घेऊन कबूल कराव्या लागत. सवारीच्या घोड्यांवरून ओझीं वाहण्याचें काम घेणार नाहीं. शत्रूच्या राज्यांत लूटमार करणार नाहीं. किंमती वस्त्रें अंगांत घालणार नाहीं. आणि नमाज प्रार्थनेला उशिरां जाणार नाहीं.

"बुद्धि हेंच धन, बुद्धीची जागरूकता हें रक्षणाचें साधन आणि अध्ययन हीच खरी कीर्ति" असें ते सांगत.

उमर खलीफा असतांना मुऐकब नांवाचा एक वृद्ध मनुष्य त्यांच्या पदरीं खजिनदार म्हणून काम करीत असे. एकदां खलीफांचा मुलगा आपल्या आजीबरोबर खजिनदाराच्या घरीं गेला असतां खजिनदारानें एक चांदीचें नाणें त्याला दिलें. ही गोष्ट खलिफांला कळल्याशिवाय कशी राहणार?

खलीफानें खजिनदाराला बोलावून विचारलें—"तसें करणें बरोबर झालें का?" मुऐकबनें विचारलें—"काय चुकलें मालक!"

"माझ्या मुलाला चांदीचें एक नाणें देणें म्हणजे सर्व मुसलमानांच्या जातीला लुटण्यासारखें आहे." खलीफा म्हणाले.

"इतकी न्यायबुद्धि असलेला दुसरा कोण आहे या जगांत?" मुऐकब आयुष्यभर तेंच आठवून म्हणें.

एकदां खलीफा रात्रीं असलम अबू जैद याच्याबरोबर कोठें तरी जात असतां त्यांना दूर कोठें तरी विस्तव दिसला. जवळ जाऊन पाहिलें तर एक म्हातारी एका हांडींत

श्री. मुजावर अहमद मुकादम

कांहीं तरी शिजवीत होती. तिच्याजवळ दोन मुलें रडत बसली होतीं.

खलीफांनीं विचारलें—"काय करतां आहां आजी ?"

"माझीं नातवंडें थंडीनें काकडून गेलीं आहेत व भुकेनें त्यांचा जीव कासावीस झाला आहे. मी त्यांच्यासाठीं पाणी तापवतें [illegible] आहें. [illegible] किंवा दोघांपैकीं कोणाला, केव्हां दिसेल ठाऊक ?" म्हातारी म्हणाली.

"खलीफा तुझी गरीबी पाहून स्वस्थ बसतील का ?" खलीफा उमर म्हणाले.

"आपल्या प्रजेच्या सुखदु:खाची ज्याला माहिती नाहीं त्यानें खलीफा व्हावेंच कशाला ?" म्हातारी म्हणाली.

असलम अबू जैद याच्याबरोबर खलीफा जेव्हां आपल्या राजवाड्यांत परत गेले तेव्हां एका पोत्यांत पीठ व एका मोठ्या भाड्यांत बकरीची चरबी घालून ते खलीफा अबू जैदला म्हणाले—"हे माझ्या पा[illegible] कोणास ठेव पाहूं."

"मी घेऊन जातो." अबू जैद म्हणाले.

"अल्लाच्या दरबारांत ज्या दिवशीं न्याय निवाडा होईल त्या दिवशीं माझ्या पापाचें

ओझें तूं उचलून घेऊन जाणार आहेस का ?" खलीफांनीं विचारलें.

खलीफांनीं स्वतः तें पीठ व चरबी म्हातारीच्या घरीं पोंचती केली आणि स्वतः चूल पेटवून सैंपाकाला लागले, तेव्हां धूर व राख त्यांच्या दाढीला लागली. सैंपाक झाल्यावर खलीफांनीं म्हातारीला व तिच्या नातवंडांना तें पुरे म्हणे पर्यंत जेवायला वाढलें. प्रत्येक घास वेताचा ऊन आहे हें पाहून मुलांना भरविला. उरलेलें म्हातारीकडेच ठेवून दिलें.

"अग्नि दिसला व ज्ञानोदय झाला." खलीफा अबू जैदला म्हणाले.

एकदां खलीफा उमर कोठें तरी निघाले. त्यांना एक गुलाम मालकीचीं मेंढरें चरायला घेऊन आलेला रानांत दिसला. खलीफा उमर थांबले. गुलाम धनगराला एक मेंढी विकत देतोस का म्हणून विचारलें. तो म्हणाला—"मेंढरें माझीं नाहींत."

"तूं गुणी दिसतोस. मी तुला तुझ्या मालकाकडून विकत घेऊन मुक्त करतों. तुझ्यासारखे इमानदार फार थोडे आहेत." उमर खलीफा म्हणाले.

एकदां खलीफांकडे त्यांच्या नात्यांतली हप्सा नांवाची एक बाई आली व

म्हणाली–"मागच्या युद्धांत तुला पुष्कळ धन मिळालें असें ऐकतें. एक नातेवाईक म्हणून त्यांतलें थोडें धन मागायला आलें आहें मी."

"हप्सा, अल्लानें मला मुसलमानांच्या संपत्तीचा रक्षक म्हणून नेमलें आहे. हें धन त्यांचें आहे. तुझें नातें माझ्या वडिलांच्या-कडून आहे. तुला खूष करण्यासाठीं मी कांहीं करूं शकत नाहीं. या धनाचा उपयोग स्वतःच्या सुखसोईसाठीं सुद्धां मला करतां येणार नाहीं." खलीफा म्हणाले.

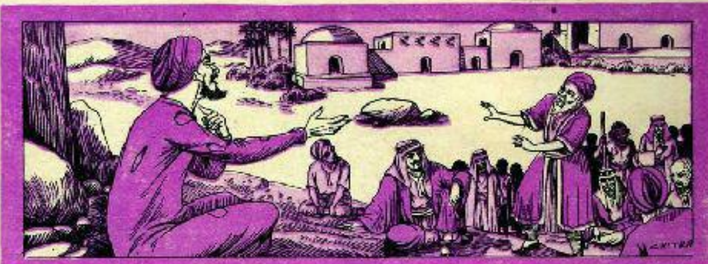
एकदां खलिफा कांहीं आसन घातल्या-शिवाय जमिनीवर बसून उपदेश करीत होते. तेव्हां मसलम नांवाचा व्यक्ति त्यांना म्हणाला–"तुमच्या सारख्या थोर पुरुषांनीं असें जमिनीवर बसणें शोभत नाहीं. निदान गादी घालून घ्यायची होती."

खलीफा स्मित करून म्हणाले–"तुमच्या म्हणण्याप्रमाणें मी कबरेंतून उठेन तेव्हां एक गादीपण माझ्याबरोबर उठली पाहिजे. होय ना?"

त्या काळांत सामान्य माणसांत देखील केवढी सदसद् विवेकबुद्धि होती. खलीफा उमर यांच्या कारकीर्दींत घडलेली एक गोष्ट आहे.

एकदां एक मनुष्य आपलीं मेंढरें चरायला घेऊन गेला होता. त्याच्या तरुण मित्रानें मेंढराच्या कळपांत दोन कुत्रीं पाहून त्याला विचारलें–"कळपांत या मेंढरांबरोबर कुत्रीं कशासाठीं ठेवली आहेस बाबा?"

"तीं कुत्रीं नसून पाळलेले लांडगे आहेत. मी या कळपाचा मालक आहें. म्हणून ते माझें कांहीं नुकसान करणार नाहींत. मनांत कांहीं कलुष नसेल तर शरीरपण निरोगी राहातें." मेंढरें पाळणारा मनुष्य म्हणाला.

पितृप्रेम

एका गांवीं रामू नांवाचा मनुष्य रहात असे त्याच्या बायकोचें नांव होतें सीता. गांवाला लागूनच त्यांची थोडी शेतजमीन होती. शेताजवळच एक झोपडें बांधून दोघं रहात असत. त्यांना आवश्यक तें सर्व धान्य त्यांच्या शेतांत पिके. इतर सामान ते आठवड्याच्या बाजारांतून विकत घेऊन येत.

त्यांना फक्त एकाच गोष्टीची उणीव भासे. त्यांना अपत्य नव्हतें. सीतानें किती नवस केले, व्रतें अनुष्ठानें केली तीर्थयात्रा केली. शेवटीं ईश्वर कृपेनें फार उशिरां त्यांना एक मुलगा झाला. मुलाचें तोंड पाहून आईबापांना आनंद झाला. त्यांनीं मुलाचें नांव शिवू ठेवले व दोघं त्याचे सर्व लाड पुरवूं लागलीं.

शिवू मोठा झाल्यावर दोघांनीं त्याचें लग्न करून दिलें. घरांत सून आल्यावर त्यांना मुलीची उणीव पण भासतनाशी झाली. लवकरच शिवूला एक मुलगा झाला. मग दोघां म्हाताऱ्या म्हातारीच्या आनंदाला पारावारच उरला नाहीं.

शिवू एक मुलाचा बाप झाला होता तरी त्याच्या आईबापांनीं मुलाला शेतीच्या कामाला लावलें नाहीं. दोघं स्वतःच सर्व कामें पहात. आपल्या म्हाताऱ्या बापाला मदत करतां आली नाहीं म्हणून शिवूला वाईट वाटूं लागलें. कधीं काम करण्याची संवय नसल्यानें त्याला काम करतां येत नव्हतें.

एकदां शेत नांगरायला रामू बैल व नांगर घेऊन निघाला. कडक ऊन पडलें होतें. त्या कडक उन्हांत बापाला काम

सौ. शांताबाई मोडोळ

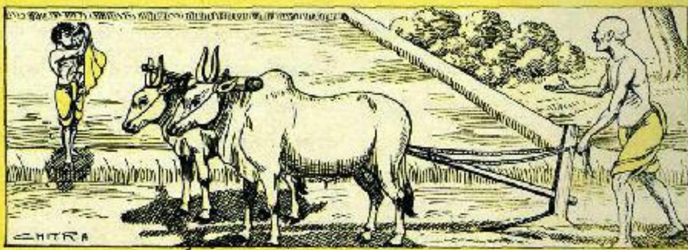
करीत असलेला पाहून मुलाच्या मनाला फार वाईट वाटलें. तो जवळ गेला व बापाच्या हातांतला नांगर घेऊन म्हणाला–"बाबा! आईनें घरीं जेवायला बोलाविलें आहे. तुम्ही येईपर्यंत मी थोडा वेळ नांगरतों शेत."

रामू घरीं गेला. आंघोळ करून जेवला आणि विश्रांती घेतल्याशिवाय घराबाहेर आला. कडक उन्हांत मुलाला शेतांत नांगर हातीं धरून काम करीत असलेला पाहून त्याला रहावेना. लगेच काचा मारून मुलाजवळ गेला. म्हणाला–"पहा, केवढें ऊन पडलें आहे तें. तूं प्रथम घरीं जा, पाहूं." असें सांगून तो नांगर आपल्या हातांत घेऊं लागला.

शिवूला बापाचें तें बोलणें ऐकून हंसूं आलें. त्यानें नांगर सोडला नाहीं. तो आणखी जोरजोरानें काम करूं लागला. रामूनें कितीदां "मी नांगरतों रे" असें म्हटलें. परंतु शिवूनें तिकडे दुर्लक्ष केलें. रामूनें बराच वेळ विचार केला व घरीं जाऊन शिवूच्या मुलाला बाहेर घेऊन आला आणि त्याला शेताच्या कडेला उन्हांत निजवलें.

मुलाला पाहून शिवूनें नांगर सोडला. धांवत मुलाजवळ गेला व डोक्याला बांधलेलें उपरणें सोडून मुलाच्या अंगावर टाकीत म्हणाला–"बाबा, हें हो काय? एवढ्याशा मुलाला या उन्हांत आणून ठेवलेंत?"

रामू स्मित करून म्हणाला–"तुझें तुझ्या मुलावर जेवढें प्रेम आहे तेवढेंच माझें माझ्या मुलावर आहे! पितृप्रेम हें कसें असतें, हें कळलें का?"

भाग्य चक्र

एका गांवीं लक्ष्मणराव नांवाचे एक गृहस्थ रहात असत. त्यांना दोन मुलें होती. त्यांना आपल्या घरांत सर्व सुख होतें. एकदां एक ज्योतिषी त्यांच्या घरीं आला. त्यानें लक्ष्मणरावांचा हात पाहिला आणि म्हणाला–"तूं जोंपर्यंत हें स्थान सोडीत नाहींस तोंपर्यंत तुझें नशीब उदयास येणार नाहीं. वर्षभर तुला नाना प्रकारचे कष्ट सहन करावे लागतील. त्यानंतर राजयोग सुरू होईल व तुला कीर्ति व प्रतिष्ठा दोन्हींचा लाभ होईल."

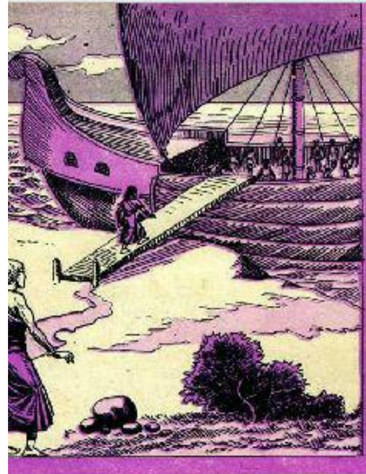
लक्ष्मणरावांच्या मनांत राजयोग प्राप्त करण्याची व कीर्ति आणि प्रतिष्ठा मिळविण्याची अनावर इच्छा उत्पन्न झाली. त्यांनीं त्यांच्याकडे जें कांहीं होतें तें सर्व ज्योतिष्याला देऊन टाकलें आणि बायका मुलांना घेऊन प्रवासाला निघाले.

दोन दिवसांनीं लक्ष्मणराव सकुटुंब एका गांवीं येऊन पोंचले. एका खानावळवाल्याकडे जाऊन म्हणाले–"मी व माझ्या कुटुंबांतली सर्व मंडळी सर्व काम धंद्याच्या शोधार्थ निघालों आहों. तुम्ही रहायला जागा व खायला अन्न दिलेंत तर तुम्ही सांगाल तें काम करायला आम्हीं तयार आहों.

खानावळीच्या मालकिणीनें लक्ष्मणरावांना रानांत जाऊन रोज लाकडें फोडून आणायला सांगितलें. तिनें लक्ष्मणरावाच्या बायकोला सैंपाकाला लावलें आणि इतर सर्व काम दोघां मुलांना करायला सांगितलें.

एके दिवशीं त्या खानावळींत एक व्यापारी जेवायला आला. जेवतांना त्यानें लक्ष्मणरावाची बायको चंपावती हिला पाहिलें व तिच्या रूपावर तो मोहित झाला. त्यानें

सौ. सरलाबाई पाटील

खानावळीच्या मालकिणीकडे चवकशी पण केली. ती तोंडावर हात ठेवून म्हणाली– "अगो बाई! अहो, तिचा नवरा व दोघीं मुलें पण येथेंच आहेत."

व्यापारी खानावळीच्या मालकिणीच्या हातांत रुपयाची एक मोठी थैली ठेवून म्हणाला–"तुला कांहीं करण्याची गरज नाहीं. तूं चंपावतीला कांहींतरी कारण सांगून घाटावर घेऊन ये. तेथें माझी नाव तयार असेल."

खानावळवालीला पैशाच्या लोभ आवरला नाहीं. संध्याकाळीं ती चंपावतीला

म्हणाली–"आज घाटावर जाऊं. तेथें नावेंत सैंपाकाला लागणारें सर्व सामान आलें आहे. घेऊन येऊं."

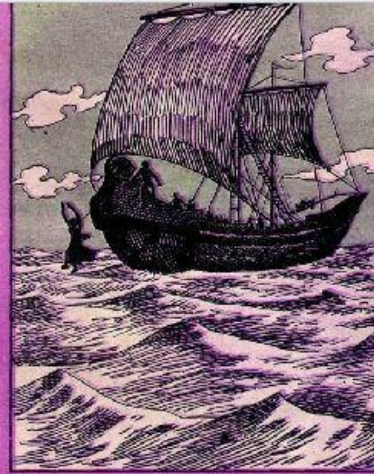
संध्याकाळीं मालकिणीबरोबर चंपावती घाटावर गेली. किनाऱ्यावरून नावेंत जायला एक फळी लावली हाती. ती दाखवून खानावळवाली म्हणाली–"मला भीति वाटते बाई! पाय घसरेल. तूं जातेस का? पहा, आपल्याला लागणारें काय काय सामान आंत आहे तें." असें सांगून ती नदी काठावरच्या वाळूंत बसली.

व्यापाऱ्यानें नावेंतल्या नोकरांना काय करायचें तें सांगून ठेवलें होतें. त्याप्रमाणें चंपावतीनें नावेंत पाय ठेवल्याबरोबर नाव हलली व फळी पाण्यांत पडली. नंतर नाव नदीच्या प्रवाहांत जोरानें वाहूं लागली. चंपावतीला काय करावें हेंच सुचेना. तिनें नावेंत बसलेल्या व्यापाऱ्याला ओळखलें आणि म्हणाली–"पाहूं तर या काय सामान आहे तें विकत घेण्यासारखें!"

"ही सर्व नावच तुझी आहे असें समज. मीदेखील तुझा दासानुदास आहें. आपल्या गांवीं तुला घेऊन जाऊन मी तुला राणीसारखी ठेवीन."

तेव्हां चंपावतीला कळलें कीं ती फसली. नाव जोरानें चालत होती. ती ओरडली– "अहो माझीं मुलें आणि त्यांचे वडील!" असें म्हणत तिनें नदींत उडी टाकली. तिला वांचवण्यासाठीं व्यापाऱ्यानें पण नदींत उडी टाकली. नावेंतल्या नोकरांनीं पण उड्या टाकल्या. नोकरांनीं कसें बसें चंपावतीला वांचविलें. व्यापारी बुडून मेला. नोकरांनीं व्यापाऱ्याचें प्रेत व चंपावतीला व्यापाऱ्याच्या घरीं आणून पोंचतें केलें. व्यापाऱ्यानें कोणत्या हेतूनें चंपावतीला नावेंत आणवलें होतें तें सर्व नोकरांनीं जसेंच्या तसें व्यापाऱ्याच्या मुलाला सांगितलें.

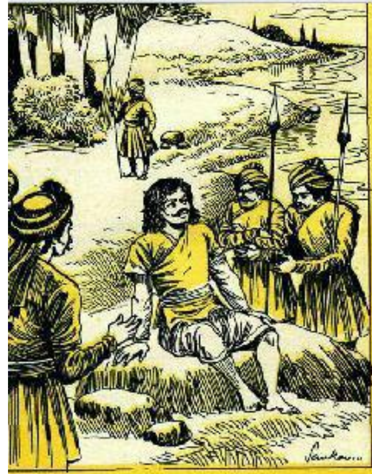
चंपावतीला सोडून दिलें तर वडिलांचें बिंग फुटेल या भीतीनें व्यापाऱ्याचा मुलगा तिला म्हणाला–"या गांवचे कोतवाल माझ्या वडिलांचे चांगले स्नेही आहेत. मी त्यांना जाऊन सांगितलें कीं माझ्या वडिलांच्या मरणाला कारण तूं आहेस तर ते तुला अटक करतील व कायद्याप्रमाणें तुला फांशीची शिक्षा मिळेल. परंतु तूं जर आमच्या घरांत कामाला रहायला तयार असशील तर मी तुला कामाला ठेवून घेईन

व बाहेर सांगेन कीं वडील अपघातानें नदींत बुडून मरण पावले."

त्याचें तें कावेबाजपणाचें बोलणें ऐकून चंपावती मुळींच घाबरली नाहीं. मेलेल्या माणसाच्या कुटुंबावर सूड उगवण्याची इच्छा पण तिच्या मनांत नव्हती. कोठें तरी काम करून पोट भरणें भाग होतें. म्हणून ती कामाला रहावयास तयार झाली.

तिकडे लक्ष्मणराव लाकडाची मोळी घेऊन घरीं परत आला तेव्हां त्याचीं दोन्ही मुलें रडत होतीं. "आई कोठें तरी निघून गेली!" त्यानें मालकिणीला विचारलें तेव्हां

ती व्यंग करून म्हणाली—"मला काय माहीत ती कोठें मरायला गेली आहे ती. नाइलाजानें मीच बसलें आहे चूल फुंकीत. माझ्या अन्नावर तुम्ही चौघे जगतां आहां. पण विसरां सगळें तें. कोणाला सांगूं आपलें हें रडगाणें. तुम्ही घराबाहेर व्हा, म्हणजे पुरे." मालकिणीनें फणकारा दाखविला.

लक्ष्मणराव रात्रभर तेथेंच राहाला. दुसऱ्या दिवशीं मुलांना घेऊन खानावळीबाहेर पडला. संध्याकाळीं ते नदीकाठीं आले. नदीपलीकडे जाण्यासाठीं नावेची चवकशी केली. पण एकहि नाव नव्हती.

नाववाल्याला द्यायला त्याच्याकडे पैसे सुद्धां नव्हते. त्याला पोहतां येत होतें. पण दोघां मुलांना घेऊन कसें जायचें?

म्हणून त्यानें एका मुलाला किनाऱ्यावरच बसून रहायला सांगितलें आणि दुसऱ्याला पाठीवर बसवून घेऊन पोहोत नदी पार केली. त्याला पलीकडे बसवून दुसऱ्या मुलाला घेऊन जात असतां वाटेंत तो एका भोंवऱ्यांत सांपडला. तो आंत खोल जाऊं लागला. त्याला भोंवळ पण आली.

तो शुद्धीवर आला तेव्हां त्याच्या चारी बाजूला लोकांची गर्दी होती. सर्व त्याला शुद्धीवर आणण्याचा प्रयत्न करीत होते. त्याला थोडी शुद्धी आली तेव्हां त्याला वाटूं लागलें कीं राजयोग येऊं लागला आहे.

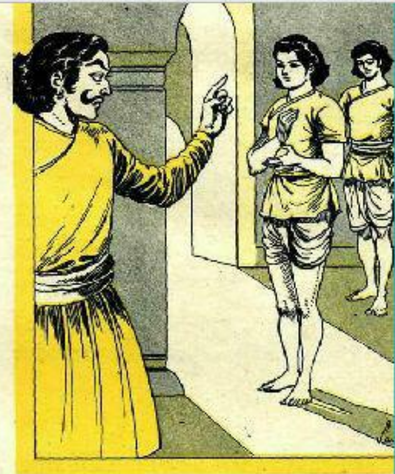
खरोखरच राजयोग होता तो. तो नदीच्या काठीं ज्या जागीं बेशुद्ध स्थितींत आला त्या गांवचा राजा एकाएकीं वारला होता. त्याला कोणी वारस नव्हता. तो मेला त्याच्या दुसऱ्या दिवशीं प्रधानाला दृष्टांत झाला. नगरदेवीनें स्वप्नांत येऊन त्याला सांगितलें कीं त्या देशाचा होणारा राजा

नदींतून वहात येत आहे. त्याची प्रतिक्षा करावी." प्रधानानें ती गोष्ट सर्वांना सांगितली होती. त्यानें नदीकाठीं रात्रंदिवस पहारा ठेवला होता. प्रधानानें नेमलेल्या पाहारेकऱ्यांनींच लक्ष्मणरावांना बेशुद्ध स्थितींत बाहेर काढलें होतें.

लक्ष्मणरावाचा त्या देशाच्या रीतीप्रमाणें राज्याभिषेक झाला. परंतु त्यांना आपल्या बायकोची व मुलांची राहून राहून आणवण येत होती.

बापाला पाण्यांत वहात जात असतांना दोघां मुलांनीं पाहिलें होतें. मुलें मोठ्यानें रडत होतीं. एका धोब्यानें दोघां मुलांना आपल्या घरीं आणलें. दोघे त्याच्या घरींच लहानाचे मोठे झाले. त्याला मूलबाळ नव्हतें.

मुलांचीं नांवें रघू व भीमू अशीं होतीं. त्यांनीं एका व्यापाऱ्याच्या घरीं नोकरी धरली. कांहीं दिवसांनीं त्या व्यापाऱ्याच्या घरीं चोरी झाली. दोघांनीं चोराला धरून कोतवालाकडे पोंचतें केलें. कोतवालानें त्यांना चांगलें बक्षिस दिलें. तें पाहून व्यापाऱ्याच्या मनांत मोह उत्पन्न झाला. म्हणाला—"मी तुम्हांला पगार देऊन नोकर

ठेवलें चोरांना पकडण्यासाठीं. तुम्ही चोराला माझ्या घरींच पकडलें होतें. म्हणून तुम्हांला मिळालेलें बक्षिस निमूटपणें मला द्या." रघू व भीमू त्याला कबूल झाले नाहींत. त्यांनीं त्यांना मिळालेलें बक्षिस धोबी व त्याची बायको दोघांना दिलें होतें. व्यापारी मनांतल्या मनांत जळफळला, पण तो कांहीं करूं शकला नाहीं.

त्याच व्यापाऱ्याच्या घरीं चंपावती काम करीत होती. चोराला दोघां तरुण नोकरांनीं धरल्याचें तिनें ऐकलें तेव्हां तिच्या मनांत सहज आलें कीं तिचीं दोघं मुलें आतां

त्याच वयाचीं झाली असतील. त्यांना भेटण्याची अनावर इच्छा तिच्या मनांत उत्पन्न झाली. सर्व काम आटोपून ती त्या दोघांना जाऊन भेटली व त्यांचें नांव विचारलें. त्यांनीं रघू व भीमू अशीं नांवें सांगितल्यावर तिनें उत्सुकतेनें त्यांना विचारलें—"होय रे, माझ्या दोघां मुलांचीं पण तींच नांवें होतीं. तुमचे आई वडील कोण व कोठें आहेत?"

त्यांनीं आपल्या लहानपणीं घडलेल्या सर्व गोष्टी त्यांना आठवल्या तशा सांगितल्या.

व्यापारी तें सर्व आड उभा राहून ऐकत होता. त्यानें घरांतल्या कांहीं मूल्यवान वस्तू आणून चंपावती व दोघे पाहारेकरी बोलत होते तेथें आणून टाकल्या व म्हणाला—"काय रे बोलतां आहां आमच्या मोलकरणीजवळ? घरांतलें सामान पळवून न्यायचा विचार आहे वाटतें तुमच्या मनांत? थांबा, तुमच्या समाचाराला कोतवालाला बोलावून आणतों." असें सांगून त्यानें आपल्या एका नोकराला कोतवालाला बोलावून आणण्यासाठीं पाठविलें. कोतवाल आल्यावर त्यानें त्याच्याकडे तक्रार नोंदविली कीं दोघे पाहारेकरी मोलकरणीशीं मैत्री करून घरांतलें सामान चोरी करण्याच्या विचारांत होते. मुद्देमालासकट चोरांना पकडलें आहे.

परंतु कोतवालाचा त्या गोष्टीवर विश्वास बसेना. त्यानें विचार केला कीं स्वतः राजानेंच खरें खोटें पाहून न्याय निवाडा द्यावा.

अशा तऱ्हेनें लक्ष्मणरावांची आपल्या बायको व मुलांशीं भेट झाली. त्यानें धोब्याला पुष्कळ बक्षिस दिलें. त्यानंतर लक्ष्मणरावांचा संसार सुखाचा झाला.

दोन भाऊ दोन पानें

दूर एका देशांत दोन भाऊ रहात होते. एका जुन्या झोंपडींत ते रहात. एक लहानसें शेत होतें त्यांच्या मालकीचें. त्यांत दोघे भाजीपाला लावीत व पावसाळ्यांत भाताचें पीक काढीत. ते एकाच झोंपडींत रहात व पिढ्यान् पिढ्या चालू आलेला चांभराचा पण धंदा करीत.

परंतु हळूहळू धंदा चालेनासा झाला. कारण परगांवच्या एका चांभारानें येऊन त्यांच्याच गांवांत ठाणें दिलें आणि त्याच्या हातांत कसब होतें म्हणून लोक त्याच्याच कडे वहाणा शिवायला टाकूं लागले. म्हणून दोघां भावांचा धंदा बिलकुल बंदच पडला.

एके दिवशीं खूप थंडी पडली. सर्व गांवकरी शेकोटी पेटवून शेकायला बसले.

"गांवच्या जमीनदारानें सर्व जंगल कांपून टाकलें. अजून झाडाचीं मुळें वर गेलेली आढळतात. तींच उपटून आणूं या." धाकटा भाऊ म्हणाला.

दोघे एक दिवा व कुऱ्हाड वगैरे घेऊन मैदानांत गेले व कांहीं मुळें तोडून घेऊन आले. मुळें पेटवल्याबरोबर पेटलीं व झोंपडींतली थंडी पार उडून गेली.

परंतु एका जाडजूड खोडांतून कोकिळेचें 'कूऊ' 'कूऊ' असें ओरडणें ऐकून दोघे परस्परांकडे पाहूं लागले. पाहतां पाहतां त्या मुळाच्या पोकळींतून एक कोकिळा बाहेर आली. ते चकित होऊन तिच्याकडे पहात होते आणि ती कोकिळा विचारूं लागली—"अहो दादा! हा कोणता महिना आहे व कोणता ऋतु आहे?"

श्री. शामकांत पाटील

"हा मार्गशीर्ष महिना आहे आणि हेमंत ऋतु आहे" दोघे भाऊ म्हणाले.

"मी झाडाच्या पोकळींत झोंपलें होतें. एकाएकीं उष्णता लागली म्हणून वाटलें कीं वसंत आला कीं काय? संक्रांत येई-पर्यंत मला कोठें तरी स्वस्थ झोंपू द्या. माझ्यावर तुमचे फार उपकार होतील." कोकिळा म्हणाली.

"तुला वाटेल तितके दिवस आमच्या घरीं रहा." दोघे भाऊ म्हणाले.

त्यांनीं तिच्यासाठीं घरटें करून दिलें. कोकिळा आंत जाऊन झोंपली. वसंत

ऋतु सुरू होतांच 'कूऊ' करीत घरट्याच्या बाहेर आली व दोघांना म्हणाली–"मी आतां जगभराला सांगत फिरणार आहे कीं वसंत ऋतु आला. परत येतांना तुमच्यासाठीं काय घेऊन येऊं? सांगा."

"आमच्या सर्व कष्टाचें कारण गरिबी आहे. तूं कोठून तरी हिरे मोती कांहीं घेऊन आलीस तर बरें होईल."

"जेथें हिरे मोती व रत्नें असतात मी त्या बाजूला जात नाहीं. मी ज्या रानांत फिरते त्या रानांत दोन विचित्र झाडें आहेत. एका झाडाचीं पानें गळल्याबरोबर सोन्याचीं होऊन जातात. आणखी एक झाड आहे तें नेहमीं हिरवेंगार असतें. त्याचीं पानें तोडलीं तरी तीं हिरवींच राहतात. त्यांचा रंग पालटत नाहीं. हीं पानें ज्यांच्याजवळ असतात त्यांना कधीं कोणत्याहि गोष्टीची काळजी होत नाहीं. आतां तुम्हांला यांतलीं हवीं तीं पानें मी घेऊन येईन." कोकिळा म्हणाली.

"तर मग माझ्यासाठीं सोन्याचीं पानेंच घेऊन ये." मोठा भाऊ म्हणाला.

"कधीं न वाळणारें पान मला घेऊन ये." धाकटा भाऊ म्हणाला.

लगेच कोकिळा उडून गेली. पावसाळा सुरू होण्याच्या सुमारास ती परत आली. तिच्या तोंडांत दोन पानें होतीं, एक सोन्याचें पान होतें व दुसरें साधें हिरवें पान. सोन्याचें पान मोठ्या भावानें घेतलें व हिरवें पान धाकट्या भावानें.

"पुढल्या वर्षीं मी तुम्हांला अशींच पानें पुन्हां आणून देईन." असें सांगून कोकिळा उडून गेली.

सोन्याचें पान हातीं आल्याबरोबर मोठा भाऊ धाकट्या भावाला हीन लेखूं लागला. "याला शनिबाधा आहे, म्हणून यानें वेड्यासारखें हें हिरवें पान मागून घेतलें. याला शनिबाधा होती म्हणूनच माझी ही अशी स्थिति इतके दिवस झाली." मोठा भाऊ म्हणाला आणि त्यानें धाकट्या भावाला सांगून आपला वांटा मागून घेतला. तो वहाणा शिवायचा धंदा एकटा निराळा करूं लागला. त्याच्याकडे सोन्याचें पान आलें आहे हें कळतांच जी मुलगी त्याच्याशीं लग्नाला तयार नव्हती ती तयार झाली. परगांवच्या चांभारानें मोठ्या भावाला आपल्या धंद्यांत भागी दिली.

मोठ्या भावाचें भाग्य उदयास येत होतें व धाकट्या भावाची गरिबी वाढत चालली होती. त्याच्याजवळ अर्धें घर व थोडीशी जमीन उरली होती. घरा सभोंवतालच्या जमिनींत भाजी पाला लावण्याचें काम त्यानें चालू ठेवलें. नदी काठचीं कंदमुळें आणून तेवढ्यावर तो आपला उदर निर्वाह करूं लागला. गांवच्या लोकांसमोर नेहमीं त्याची मान खालीं होई. त्याच्या भावाची स्थिति चांगली होती व त्याची स्वतःची गरीबी दिवसें दिवस वाढत चालली होती. परंतु त्याला कधीं त्याचें

दुःख वाटलें नाहीं कीं कधीं कमली उणीव भासली नाहीं.

त्या गांवच्या जमीनदाराची राजदरबारची नोकरी सुटली होती व तो जंगलाच्या टोंकाला त्याचा एक जुना वाडा होता त्यांत येऊन राहूं लागला होता. राजधानींतल्या त्याच्या वैऱ्यांनीं त्याचा पदोपदीं इतका अपमान केला कीं त्याला राजधानींत राहणें अशक्य झालें होतें. म्हणून तो आपल्या गांवीं जाऊन राहूं लागला होता.

एकदां जमीनदार नदी कांठीं हिंडत असतां त्याला धाकटा भाऊ भेटला. दोघे बराच वेळ आपल्या सुखदुःखाच्या गोष्टी बोलत बसले होते. म्हणून जमीनदाराला-पण थोडें हलकें वाटलें. तो घरीं परत आला तेव्हां तो इतका खूष होता कीं त्याच्या नोकरांचाकरांना सुद्धां आश्चर्य वाटलें. तो त्यांच्याशीं आनंदानें गप्पा मारण्यांत गर्क होऊन गेला. त्यानें कोठें तरी शिकारीला जाण्याची तयारी करायला सांगितलें. आपल्या कुळांना बोलवून त्यांना तो जेवणें देऊं लागला.

जमीनदाराच्या मनांत एवढा बदल होण्याचें कारण तो धाकट्या भावाजवळ कांहीं वेळ बोलत बसला होता असें गांवच्या लोकांना कळलें तेव्हां सर्व लहान थोर गरीब श्रीमंत धाकट्या भावाच्या झोंपडी-जवळ येऊन बसूं लागले व त्याच्याशीं तासन् तास गप्पा मारूं लागले. त्याच्याशीं ते बोलत तेव्हां त्यांना स्वतःच्या सुख-दुःखाचा विसर पडे. धाकट्या भावाची ख्याती राजाच्या कानापर्यंत जाऊन पोंचली. त्यानें आपल्या एका नोकराला पाठवून धाकट्या भावाला भेटायला बोलाविलें नोक-रानें राजानें पाठविलेलीं वस्त्राभूषणें धाकट्या भावासमोर ठेवलीं.

तोंपर्यंत कोकिळेनें त्याला चार पानें आणून दिलीं होतीं. धाकटा भाऊ तीं पानें एका घोंगडीच्या घडींत नीट ठेवून राजाच्या भेटीस गेला.

राजानें त्याला भेटीस बोलाविलें. त्याला देखील एक कारण होतें. प्रजा इतकी लोभी झाली होती कीं खोटें बोलणें, लांच देणें व लोकांना फंसवून लुबाडणें यांतच प्रत्येकाला भूषण वाटे. राजाच्या कानावर रोज गाऱ्हाणीं येत. फिर्याद करणारे मोठे लोकच होते व त्यांची फिर्याद पण थोरां-मोठ्यांच्या विरुद्ध असे. राजाच्या स्वतःच्या अंतःपुरांत पण शांति नव्हती. राजवाड्यांतले नोकर लबाड व चोर होते. त्यांची बाजू घेऊन बोलणारे राजाच्या कुटुंबांत पुष्कळ होते. नोकरांवरून त्यांचीं आपसात भांडणें पण होत होतीं.

अशा कठीण परिस्थितींत राजानें धाकट्या भावाला बोलाविलें होतें. त्यानें दरबारांत पाऊल टाकतांच दरबारांतलीं भांडणें बंद झालीं. एवढेंच नव्हे तर प्रत्येक दुसऱ्याची परिस्थिति ओळखून बोलूं सवरूं लागला. राजाच्या कानावर कोणी गाऱ्हाणें न्यायचें बंद केलें. धाकट्या भावासंबंधीं

राजानें जें कांहीं ऐकलें होतें त्याचा प्रत्यय राजाला थोड्याच दिवसांत आला. म्हणून राजानें धाकट्या भावाला दरबारांत आदराचें स्थान देऊन त्याचा सत्कार केला. प्रधान सचिव, मंत्री व इतर दरबारी दरबारांत येत. पण कोणाला धाकट्या भावाचा हेवा वाटला नाहीं. उलट सर्व त्याच्याशीं घडीभर बोलायला मिळावें म्हणून प्रयत्न करीत.

धाकट्या भावांत चांभाराचीं लक्षणें उरली नाहींत. त्याची बोलण्याची पद्धत व वागणूक प्रधानाला लाजवील इतकी उच्च दर्जाची होऊन गेली. कोणी किती सांगितलें तरी तो आपल्या खांद्यावरचें काळें घोंगडें काढून कधीं बाजूला ठेवीत नसे. तो त्यांना म्हणे–"ही घोंगडी राहाली म्हणजे मला माझ्या खऱ्या परिस्थितीचा विसर पडणार नाहीं. मी राजदरबारीं असलो म्हणून मी एक गरीब चांभार आहें हें विसरून कसें चालेल!" त्याचें असें उत्तर ऐकून लोकांच्या मनांत त्याच्या विषयीं आदर जास्तच वाढे.

धाकट्या भावाचा दरबारीं वाढत चाललेला आदर पाहून मोठ्या भावाला हेवा वाटूं लागला. "दोन तीन हिरव्या पानांनीं दरबारीं एवढा आदर मिळत आहे तर माझ्याकडे सोन्याचीं पानें आहेत त्यांच्यामुळें मला जास्तच आदर मिळायला हवा. मी देखील राजदरबारीं जातों आणि पाहतों कीं मला किती आदर मिळतो तो." असें बायकोला सांगून व तिला बरोबर घेऊन तो राजधानीकडे निघाला.

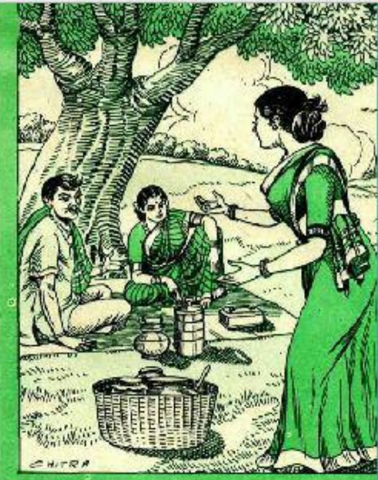
चार दिवस पायीं चालल्यावर राजधानीजवळच्या एका जंगलांत ते पोंचले. तेथें थोडी विश्रांति घेण्याचें त्यांनीं ठरविलें. त्यांनीं बरोबर खायला जें कांहीं करून आणलें होतें तें संपत आलें होतें. भांड्याच्या तळाला थोडी खरपुडी राहून गेली होती. त्यावरच भूक भागवावी म्हणून दोघं खायला बसले. तेवढ्यांत एक म्हातारी आली. तिच्या डोक्यावर एक टोपली होती. "जवळपास कोठें विहीर आहे का? फार तहान लागली आहे मला." असें म्हणत म्हातारीनें डोक्यावरची टोपली खालीं जमिनीवर ठेवली.

टोपलींत पंचपक्वान्नांचा वास येत होता. टोपलीकडे पाहून मोठ्या भावाच्या व त्याच्या बायकोच्या तोंडाला पाणी सुटलें.

"तुम्ही श्रीमंत घरचीं मंडळीं दिसतां. माझ्याजवळचें खायला तुम्हांला कांहीं हरकत तर नाहीं ना? खायला पुष्कळ आहे माझ्याजवळ." म्हातारी म्हणाली.

"तूं एवढ्या प्रेमानें विचारते आहेस तर आम्हांला नाहीं कसें म्हणतां येईल. देणाऱ्याचें कुळगोत्र पहावयाचें नसतें. त्याच्या मनाचा थोरपणा पहावयाचा असतो." मोठा भाऊ म्हणाला.

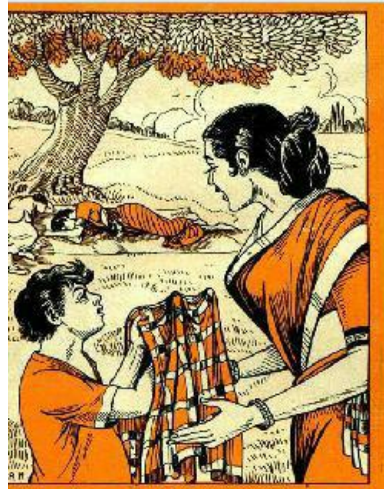
त्या म्हातारीनें त्यांना खायला उत्तमोत्तम पक्वान्नें दिलीं. तिच्याजवळ खीर पण होती. ती सुद्धां तिनें त्यांना खायला दिली. त्या खिरींत भूल येणारें औषध घातलेलें होतें. ती खीर खाल्ल्याबरोबर दोघे बेशुद्ध झाले.

त्यानतर होतें नव्हतें तें सर्व त्या म्हातारीनें त्यांच्या अंगाखांद्यावर काढून घेतलें. फक्त कपडे काय ते उरले. इतक्यांत तिचा दहा वर्षांचा मुलगा आला. त्याच्या खांद्यावर एक घोंगडें होतें. तिनें त्याला विचारलें–"राजधानींत काय मिळालें?"

कांहीं मिळालें नाहीं. मी मध्यरात्रीच्या सुमारास राजवाड्याजवळून जात होतों. राजवाड्याच्या खिडकींतून हें कांबळें खालीं पडलें. तेंच उचलून घेऊन आलों."

"हें घोंगडें आपल्या काय कामाचें? या दोघांच्या कडून आपल्याला पुष्कळ

मिळालें. हें घोंगडेंच त्यांना देऊन जाऊं या." असें सांगून तिनें तें घोंगडें त्या दोघांच्या अंगावर पांघरुणासारखें घातलें आणि मुलाला बरोबर घेऊन ती निघून गेली.

तें घोंगडें धाकट्या भावाचेंच होतें. राजानें धाकट्या भावाच्या सेवेला एक नोकर ठेवला होता. त्याला गांवंढळ लोकांची नोकरी करणें मुळींच पसंत नव्हतें. म्हणून धाकटा भाऊ झोंपी गेला असतां नोकरानें तें घोंगडें खिडकींतून खालीं फेंकून दिलें.

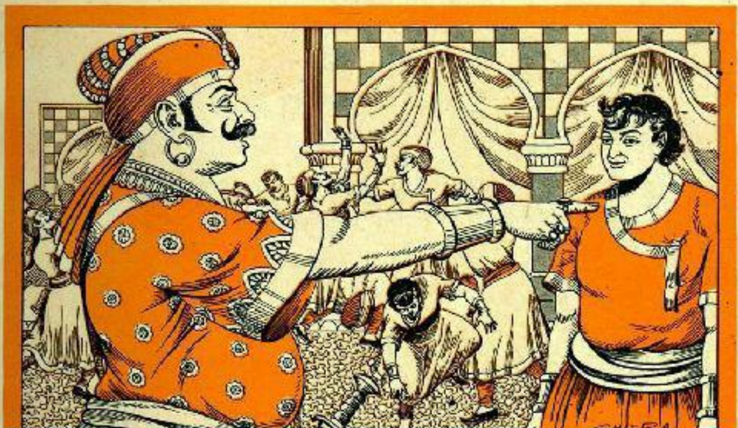
तिकडे रानांत मोठ्या भावाला मध्यरात्रीच्या सुमारास शुद्धी आली. त्याला थंडी वाजत होती. म्हणून त्यानें तें घोंगडें छान पांघरून घेतलें. त्यानें आपल्या बायकोला उठविलें. तेव्हां त्यांना कळलें कीं ती म्हातारी त्यांना भूल देऊन त्यांच्या जवळ होतें नव्हतें तें सर्व लुबाडून घेऊन गेली. मोठा भाऊ म्हणाला—"झाली चोरी तर होऊं दे. राजधानीकडे जायची आपल्याला गरजच काय ? या रानांत काय कमी आहे आपल्याला ? आपण येथेंच एक झोंपडें बांधून राहूं या." बायकोला म्हणाला.

बायकोला पण नवऱ्याचें म्हणणें पटलें. तिनें होकार दिला.

दुसऱ्या दिवशीं राजानें आपल्या सर्व अधिकाऱ्यांची एक सभा भरविली. धाकट्या भावाला पण सर्वांबरोबर बोलावणें गेलें होतें. आपलें घोंगडें हरवल्याचें धाकट्या भावाच्या लक्षांत आलें होतें. त्यानें तें शोधून आणण्यासाठीं आपल्या नोकराला सांगितलें. तो राजदरबारीं गेला. पण त्या दिवशीं त्याच्या वागण्यांत एकदम बदल झालेला राजाच्या दृष्टीस आला. पूर्वीं तो तसा कधीं बोलला अगर वागला नव्हता. म्हणाला—"मला कोणी कशाला बोलावलें आहे ? मी काय अपराध केला ?"

राजा चकित होऊन त्याच्याकडे पाहूं लागला. धाकट्या भावाच्या वागण्यांतला भारदस्तपणा पार क्यास गेला होता. "आपण या चांभाराला इतके दिवस राजवाड्यांत ठेवलें हा आपला मूर्खपणाच होता." त्यानें दरबाऱ्यांना विचारलें कीं हा मूर्खपणा कसा झाला ? सर्व दरबारीं परस्परांचीं तोंडें पाहूं लागले. नंतर बोलाचाली सुरू झाली व शेवटीं मारामारी सुरू झाली. तो सर्व प्रकार पाहून धाकटा भाऊ गोंधळून गेला. राजा मोठ्यानें ओरडून म्हणाला—"चालता हो बाहेर !"

धाकटा भाऊ कांहीं एक न बोलतां बाहेर पडला. त्याला आपली झोंपडी आठवली. तो तिकडे निघाला. वाटेंत रात्र पडली. सुदैवानें तो आपल्या मोठ्या भावाच्या नव्या झोंपडीजवळच येऊन पोंचला. धाकट्या भावाला खूप भूक लागली होती व झोंपडींत कोणीतरीं सैंपाक करीत होतें. त्याला कदाचित ते लोक जेवायला वाढतील या विचारानें धाकट्या भावानें झोंपडींत पाऊल ठेवलें. तेव्हां त्याला तेथें त्याचा मोठा भाऊ झोंपलेला दिसला. त्याच्या शेजारीं त्याला त्याचें घोंगडें दिसलें.

सैंपाक करणारी त्याच्या मोठ्या भावाची बायको होती. तिनें धाकट्या भावाला ओळखलें नाहीं. त्याचा पेहराव राजाच्या अधिकाऱ्यांसारखा होता. ती पुढें येऊन म्हणाली—"दिवसभर ते झोंपडें बांधण्यांत गुंतले होते. आतांच झोंपले आहेत. त्यांना उठवूं नका, स्वतःच उठतील थोड्या वेळानें."

धाकट्या भावानें आपलें घोंगडें उचलून आपल्या खांद्यावर ठेवलें. लगेच त्याची सर्व काळजी व भीति पार उडून गेली.

सैंपाक तयार झाला. मोठा भाऊ पण उठला. धाकट्या भावाला तेथें पाहून व ओळखून तो म्हणाला—"तूं राजदरबारीं आहेस व तुझा मानमरातब फार वाढला आहे असें मी ऐकलें होतें. इकडे शिकारीला आला होतास वाटतें?"

"नाहीं दादा! राजा व राजदरबार यांच्याशीं आपलें काय काम? मी आपल्या झोंपडींत परत निघालों होतों. तूं कसा काय इकडे? चल घरीं. आपण आपला जुना धंदा करूं व सुखासमाधानानें राहूं." धाकटा भाऊ म्हणाला.

"बरोबर आहे तुझें म्हणणें! उजाडल्यावर जाऊं आपण परत आपल्या गांवीं." मोठा भाऊ म्हणाला.

पुष्कळ दिवसांनीं दोघे भाऊ शेजारीं बसून जेवले. त्याच झोंपडींत दोघे झोंपले. दुसऱ्या दिवशीं ते आपल्या गांवीं निघाले. घरीं येऊन दोघांनीं मिळून आपला जुना धंदा सुरू केला. धाकटा भाऊ बरेच दिवस राजदरबारीं राहून आला असूनहि आपल्या मित्रमंडळींना व गांवकऱ्यांना विसरला नाहीं हें पाहून गांवकरी त्याचा जास्त आदर करूं लागले.

खोटी बहीण

मणिपूरचा राजकुमार महेंद्र व मंत्र्याचा मुलगा विजय दोघे एकदां रानांत शिकारीला गेले. वाट चुकून रानांत भटकत दोघे दमून गेले. खूप तहान लागली होती त्यांना. त्याच वेळीं त्यांना एक जुनें देऊळ दिसलें. आंत कोणाचा तरी आवाज ऐकून त्यांनीं दार ठोठावलें. दाराला आंतून कडी होती. आंतून किरट्या आवाजांत कोणी तरी विचारलें—"कोण आहे?"

"तहान लागली आहे. प्यायला थोडें पाणी मिळेल का?" राजकुमारानें विचारलें.

दार उघडलें. आंत दोन तरुण मुली होत्या. त्यांचे कपडे मळके होते. त्यांनीं पाणी आणून राजकुमाराला दिलें.

"मी या देशाचा राजकुमार आहें. माझें नांव महेंद्र. माझा हा मित्र विजय मंत्र्यांचा मुलगा आहे. येथें तुम्हांला पा
आम्हांला आश्चर्य वाटतें." राजकु
म्हणाला.

मोठी मुलगी म्हणाली—"आम्हीदेख
राजकन्या आहोत. एका राक्षसिण
आमच्या वडिलांना भीति दाखवून आम्हां
आणलें. तिला फसवून आम्ही दोघी
येऊन लपलों आहों." बोलतां बोलतां ति
डोळे ओले झाले.

"कोणत्या देशाच्या राजकन्या तु
दोघी? तुमच्या वडिलांचें नांव काय
राजकुमारानें मोठीला विचारलें.

"तेवढेंच विचारूं नका. आमच्या व
लांचा अपमान होईल." मोठी बहीण म्हणा

तिचें नांव कुसुमावती होतें व ति
बहिणीचें नांव कमलाक्षी होतें. म

कुसुमावतीचें सौंदर्य पाहून व विजय कमलाक्षीचें पाहून चकित झाले. महेंद्र दोघां बहिणींना म्हणाला–"आम्ही दोघे तुम्हां दोघींशीं लग्न करायला तयार आहों. तुम्ही दोघी आमच्या बरोबर यायला तयार आहां का?"

"आमच्या रक्षणार्थ देवानेंच तुम्हां दोघांना पाठविलें असावें." कुसुमावती म्हणाली.

कमलाक्षी आपल्या बहिणीला जरा बाजूला घेऊन जाऊन म्हणाली–"कां असें खोटें बोलून त्यांना फंसवतेस?"

"गप्प रहा. आपलें नशीब उदयास आलें आहे. त्याला पाठ दाखविणें शहाणपणाचें नाहीं." कुसुमावती म्हणाली.

"आपण दोघी या दोघांच्या बरोबर निघून गेलों तर आपल्या आईचें कसें होणार?" कमलाक्षीनें विचारलें.

"तिला तर उलट आनंदच होईल. आपलें ओझें तिला किती जड वाटूं लागलें आहे, हें तुला माहीतच आहे. आपला संसार सुखाचा झालेला पाहून तिला आनंदच होईल." कुसुमावती म्हणाली.

दोघी बहिणी राजकुमार महेंद्र व त्याचा मित्र विजय यांच्याबरोबर निघून गेल्या.

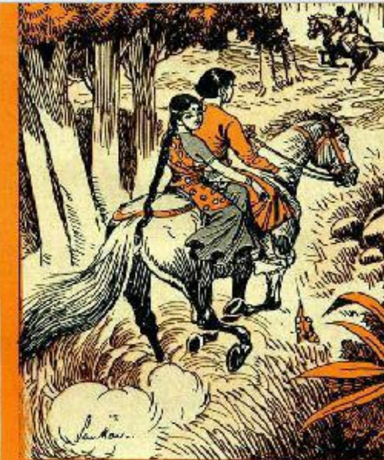
दोघी बहिणी एका सामान्य गरीब घराण्यांतल्या मुली होत्या. त्यांच्या वडिलांनीं एका सावकाराकडून कर्ज घेतलें होतें. सावकार दोघां मुलींशीं लग्न करून दे म्हणून बापावर दडपण आणूं लागला. त्याच काळजींत बाप वारला. मुलींच्या आईला त्या सावकाराची जास्तच धास्ती बसली. घर सोडून ती दोघां मुलींना घेऊन त्या रानांत येऊन राहूं लागली. आसऱ्याला त्यांना सुदैवानें तें पडकें देऊळ मिळालें.

राजकुमार व विजय आले तेव्हां आई शेजारच्या गांवांत भीक मागायला गेली होती. परत आल्यावर मुलींना न पाहून ती काळजींत पडेल असें समजून कमलाक्षीनें आपल्या एका पाताळाच्या बारीक चिंध्या करून थोड्या खोलींत टाकल्या.

राजकुमार मोठ्या बहिणीला व मंत्र्याचा मुलगा धाकट्या बहिणीला आपापल्या घोड्यावर मागें बसवून घेऊन राजधानीकडे निघाले. कमलाक्षी आपल्या साडीचे तुकडे वाटेवरच्या झाडांच्या फांद्यावर टाकीत गेली.

राजा व मंत्री दोघे राज्याच्या कामानें कोठें तरी दूर निघून गेले होते. कुसमावतीच्या राहण्याची व्यवस्था राजाच्या अंतःपुरांत करण्यांत आली व तिच्या बहिणीची मंत्र्याच्या वाड्यांत.

मुली निघून गेल्यावर कांहीं वेळानें त्यांची आई परत आली. तिनें ओळखलें कीं खुणेसाठीं मुलींनीं साडीच्या चिंध्या तेथें टाकल्या आहेत व ती वाट शोधीत निघाली. वाटेंत झाडाला साडीच्या चिंध्या होत्या. ती त्यांच्या अनुरोधानें राजधानींत आली व सरळ राजवाड्यांत गेली.

कुसुमावतीनें आपल्या आईला येतांना पाहिलें व ती घाबरून गेली. हीच त्यांची आई आहे हें कळलें तर राजकुमार आपल्याशीं लग्नाला तयार होणार नाहीं असा विचार करून तिनें एका दासीला बोलाविलें आणि म्हणाली–"ती भिकारीण येते आहे ना! तिला आंत येऊं देऊं नका म्हणून सांग." दासीनें तसेंच केलें.

शेजारींच मंत्र्याचा वाडा होता. धाकटी बहीण आपल्या आईची वाट पहात बसली होती. आईला येत असलेली पाहून ती आपल्या दासीला हाक मारून म्हणाली–

"ती बाई तेथें उभी आहे ना, तिला आदरपूर्वक बोलावून आंत घेऊन ये."

आई आल्यावर कमलाक्षीनें तिला अंगांत घालायला चांगले कपडे दिले आणि जेवायला घालून जें घडलें तें सर्व थोडक्यांत सांगितलें. नंतर तिनें तिला आपल्याच खोलींत झोंपायला सांगितलें.

कांहीं वेळानें विजय तिच्या खोलींत आला व म्हणाला–"महाराज व बाबा परत येत आहेत आणि आपलें लग्न लवकरच होणार आहे." असें सांगून तो निघून गेला.

आई उठल्यावर कमलाक्षी तिला म्हणाली–"आई, अक्कानें खोटें बोलून केवढें मोठें संकट आपल्यावर ओढवून घेतलें आहे पहा. मी मंत्र्याच्या मुलाला खरें तें सांगून टाकून मोकळी होणार आहें. नंतर आपण दोघी परत जाऊं."

"छे छे! असें नको करूंस. तुझ्या अक्कानें सर्वांच्या हिताचें तेंच केलें आहे. माझी काळजी सोड तूं. तुमचें कसें होईल ही काळजीच मला आहे. ती दूर झाल्यावर मला दुसरी कसलीच काळजी उरणार नाहीं." आई म्हणाली.

राजा व मंत्री राजधानींत परत आले. त्यांच्या मुलांनीं त्यांना सांगितलें कीं त्यांनीं त्यांच्या त्यांच्या पसंतीनें मुलगी निवडून आणली आहे. राजा व मंत्री दोघांनीं लग्नाला परवानगी दिली. परंतु राजाला जेव्हां हें कळलें कीं त्या दोघी राजकन्या आहेत तेव्हां तो म्हणाला–"मुलींच्या आईवडिलांना ही गोष्ट कळविल्याशिवाय लग्न उरकून घेणें रास्त होणार नाहीं. लग्नें त्यांच्याच हस्तें झालेलीं बरीं. राजाचें नांव गांव सांगितलें तरी त्यांत अपमान मानण्याचें कारण नाहीं. कुसुमावतीला तिच्या आईवडिलांचीं नांवें विचारावीं."

कुसुमावती तें कळल्यावर घाबरली. परंतु स्वतःला सावरून म्हणाली–"मरकत देशाचे महाराज श्रीपाद आमचे वडील होत." जिभेवर आलें तें बोलली. दुसऱ्या दिवशींच राजानें कुसुमावती व कमलाक्षीला मरकत देशांत पाठविण्याची व्यवस्था केली.

कमलाक्षी आपल्या बहिणीकडे धांवत आली व म्हणाली–"हें काय आणखी नवें संकट? आतां कसें होणार आपलें?"

"विष घेऊन जीव देण्या व्यतिरिक्त दुसरा मार्ग उरला नाहीं आपल्याला" कुसुमावती दुःखी होऊन म्हणाली.

"छान बोललीस! विष खाऊन आपली दोघींची सुटका होईल. पण आईचा जीव धोक्यांत पडेल त्याची काय वाट?" म्हणत कमलाक्षी आपल्या खोलींत निघून गेली.

त्या दिवशीं संध्याकाळीं विजय तिच्या खोलींत आला व म्हणाला–"मरकत देशांत जायची सर्व तयारी झाली आहे. निघायला तूं तयार आहेस ना?"

"मरकत देश व तेथले राजा राणी, त्यांच्याशीं आम्हांला कांहीं कर्तव्य नाहीं. आम्ही आपल्या त्या पडक्या देवळांत जाऊन राहातों. आतांपर्यंत जें घडलें तें सर्व विसरा." कमलाक्षी म्हणाली. तिनें विजयला सर्व खरें तें सांगून टाकलें व बहिणीनें जें सांगितलें तें सर्व खोटें होतें हें देखील सांगून मोकळी झाली.

विजय म्हणाला–"तें सर्व मला कळलें होतें. कारण तुझी बहीण बोलत असतां मी तुझ्या चेहऱ्याकडे पहात होतों. त्यावरून तुझी बहीण कांहीं तरी खोटें बोलत असावी, हा अंदाज मी लावला होता. नंतर तुला हा सर्व खोटेपणा आवडला नाहीं हें मला कळलें. तुझी आई तुझ्या खोलींत आलेली मी पाहिली. तिच्या तोंडावळ्यावरून मी

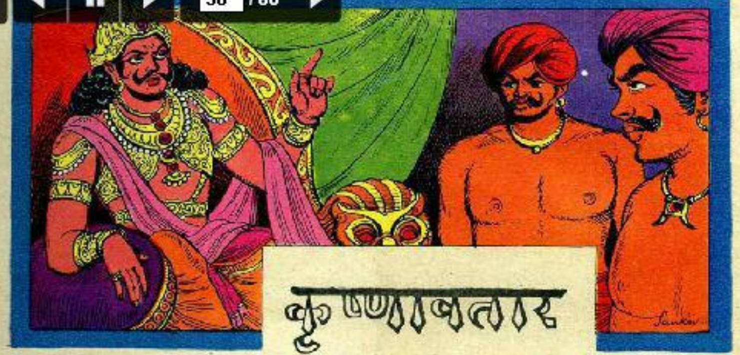
ओळखलें. तूं खोटें बोलणें शक्य नाहीं. तुझ्या बहिणीला छान खोटें बोलतां येतें. पण तिच्या बोलण्यावर कोणी विश्वास करणें पण शक्य नाहीं. कारण हजार दोन हजार मैल दूरच्या प्रदेशांत देखील मरकत नांवाचा देश नाहीं व श्रीपाद नांवाचा कोणी राजा पण नाहीं. राजकुमार भोळा आहे. तुझ्या बहिणीचें बोलणें त्याला खरें वाटलें. मी सर्व त्याला सांगितलें तेव्हां त्याला पण माझें बोलणें खरें वाटेना."

कमलाक्षीला जिवांत जीव आल्यासारखें वाटलें. म्हणाली—"आतां माझ्या मनाला थोडी स्वस्थता आली. तर मग कृपा करून आम्हां दोघी मायलेकींना त्या पडक्या देवळांत पोंचती करा. पायीं जायला पण आमची तयारी आहे. परंतु वाट चुकून कोठें तरी जाऊं कीं काय अशी भीति वाटते."

"मी तुला पाहिलें तेव्हांच तुझ्याशिवाय दुसरीशीं लग्न करावयाचें नाहीं हें मनाशीं ठरविलें आणि करणार पण आहे. तुम्ही दोघी राजकन्या नाहीं व त्यामुळें लग्न होणें शक्य नाहीं हें कळल्यापासून राजकुमार आजारी पडला आहे. परंतु महाराज मुलाच्या सुखासाठीं असा हट्ट करणार नाहींत. असो, थोडक्यांत आतां सांगतों, लग्नाचा मुहूर्त ठरला आहे. आम्ही तुझ्या आईला हें सर्व कळविलें आहे." विजय म्हणाला.

विजयनें सांगितल्याप्रमाणें सुमुहूर्तावर राजकुमाराचें कुसुमावतीशीं व विजयचें कमलाक्षीशीं लग्न झालें. लग्नानंतर त्यांची आई कमलाक्षीबरोबरच राहाली. कुसुमावती खोटें बोलली होती, ही गोष्ट जास्त मनाला लावून न घेतां राजानें स्वतःच्या देखरेखी-खालीं लग्न समारंभाची तयारी केली.

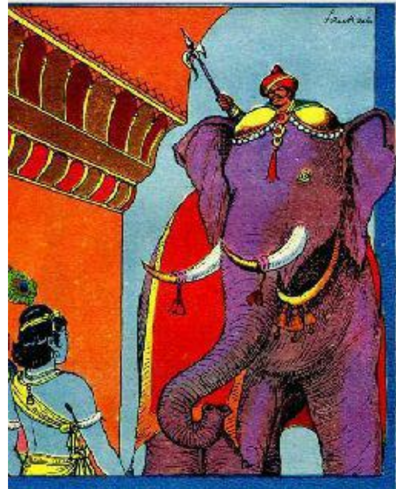

आयुधागाराच्या अधिकाऱ्यांनीं कंसाला त्याचें धनुष्य तुटल्याचें येऊन सांगितल्यावर त्याला त्याचें कंबरडेंच मोडल्यासारखें वाटलें. त्याला फार वाईट वाटलें. तरी तो त्या मनःस्थितींत उत्सवासाठीं केलेली म्हणून जी व्यवस्था होती ती पाहण्यासाठीं गेला.

एका सुंदर रंगशाळेसारखी सजावट करण्यांत आली होती. राजा, मंत्री, मांडलिक राजे आणि नागरिक या सर्वांसाठीं त्यांच्या हुद्याच्या मानानें निरनिराळीं उंच आसनें बनविलीं गेलीं होतीं. उदबत्ती, धूप व चंदन यांचा वास दरवळत होता. तें सर्व पाहून कंस आपल्या खास महालांत निघून गेला.

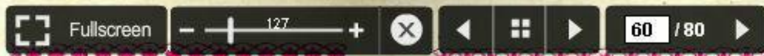
चाणूर व मुष्टिक नांवाच्या आपल्या सुप्रसिद्ध मल्लांना बोलावून तो म्हणाला—"जगांत तुमची बरोबरी करूं शकणारे मल्ल नाहींत. बलराम व कृष्ण पोरें आहेत, त्यांच्यांत धैर्य, साहस किंवा शौर्य मुळींच नाहीं. पहिल्याच सलामींत त्यांचा शेवट केलास तरच बरें."

राजाची ती आज्ञा ऐकून मल्लांना आनंदच वाटला. ते म्हणाले—"महाराज! हें सांगण्याची गरजच नाहीं. तीं गवळ्याचीं पोरें समोर आलीं कीं त्यांची मुंडी पिळवटून

त्यांना दूर फेंकून देऊं." अशा वल्गना करीत दोघे आपल्या निवासस्थानीं निघून गेले.

नंतर कंसानें महामात्र नांवाच्या माहूताला बोलाविलें व म्हणाला—" तूं माझा एक स्वामिभक्त नोकर आहेस. आज तूं मी सांगतों तें काम उत्तम प्रकारें बजावलें पाहिजेस. वसुदेवाचे मुलगे खेडे गांवांत वाढले आहेत. ते आले आहेत मथुरेला. तूं ते येण्यापूर्वींच कुवलय पीडला राजवाड्याच्या सिंहद्वारावर नेऊन उभा कर. ते समोर आल्या बरोबर हत्तीला त्यांच्यावर सोड."

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं राजाज्ञेप्रमाणें रंगशाळेंत सर्व आपापल्या जागीं येऊन आसनस्थ झाले आणि बलरामाची आणि कृष्णाची वाट पाहूं लागले. कंस सिंहासनावर येऊन बसला. त्यानें शुभ्र वस्त्रें परिधान केलीं होतीं आणि गळ्यांत मोत्याचा हार घातला होता. शुभ्र छत्राखालीं तो चंद्रासारखा शोभत होता.

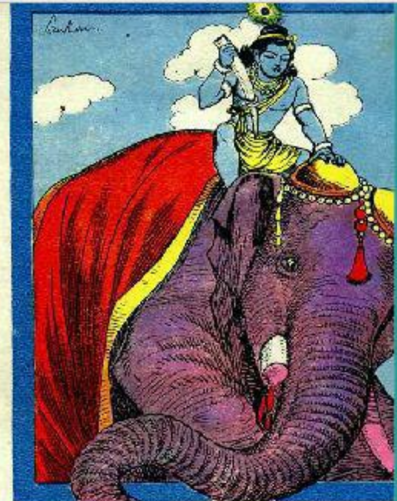
चाणूर व मुष्टिक मत्त हत्तीसारखे रंगशाळेंत कंसासमोर उभे होते. महामात्र माहूत कुवलयपीड हत्तीवर बसून सिंहद्वारावर कृष्ण व बलराम दोघांची वाट पहात बसला होता.

थोड्या वेळानें बलराम व कृष्ण येत असलेले त्याला दिसले. सर्व त्यांचें सौंदर्य पाहून कौतुक करीत होते. सिंहद्वारांत पाऊल टाकतांच वाद्यें वाजूं लागलीं व प्रेक्षकांनीं टाळ्या वाजवून त्यांचें स्वागत केलें. त्याच गडबडींत माहूतानें कुवलयपीडला त्यांच्यावर सोडलें.

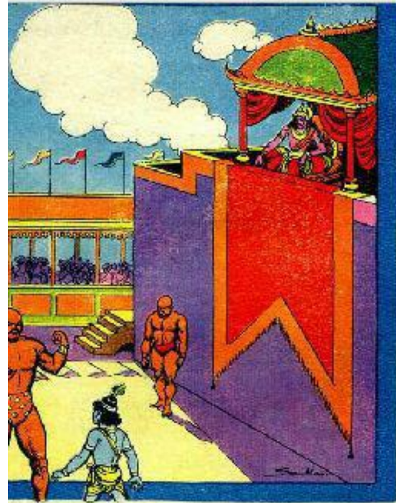
तें पाहून व क्षणार्धांत सर्व प्रसंग ओळखून कृष्ण बलरामाला म्हणाला— "दादा! आपल्याला ठार करण्यासाठीं कंसानें या हत्तीला तयार करून ठेवला

आहे. त्याला स्वत:चा मृत्यु जवळ आहे हें देखील खात्रीनें कळलें असणार." असें म्हणत तो पुढें गेला. तिकडून तो मदोन्मत्त हत्ती आपली सोंडवर उचलून व विकाळ रूप धारण करून पुढें आला. त्याच्या चालण्यानें जमीन हादरली.

कृष्णानें हत्तीच्या बळाची परीक्षा पाहण्याचें व प्रेक्षकांचें मनोरंजन करण्याचें ठरविलें. त्यानें हत्तीला सोंड पुढें करून आवळण्याला जणुं कांहीं प्रोत्साहन दिलें व हत्तीनें सोंडेंत धरल्याबरोबर चपळपणानें तो सोंडेवरून वर चढला आणि हत्तीच्या दोन्ही सुळ्यांवर उभा राहून हत्तीच्या कुंभस्थलावर धमधम अशा लाथा मारायला सुरवात केली. नंतर तो त्यांच्या पाठीवर चढला आणि सोंड धरून खालीं उतरला. दोन्ही हातांनीं हत्तीच्या पोटावर कृष्णानें बुक्क्यांचा मारा इतक्या जोरानें सुरू केला कीं हत्ती कळवळून ओरडला. हत्तीनें वळून कृष्णाला धरण्याचा प्रयत्न केला. परंतु कृष्ण त्याच्या पायांखालून निसटून त्याच्या शेपटीच्या बाजूला गेला. त्यानें हत्तीची शेपटी धरली. त्याला धरण्यासाठीं हत्ती गरगर फिरत असतां कृष्ण खालीं पडला व संधी साधून हत्तीनें आपली

सोंड कृष्णावर कोरड्यासारखी मारली. कृष्ण स्वत:ला सावरून उभा राहणार इतक्यांत हत्तीनें एक दोन जागीं आपले सुळे मारून कृष्णाला जखमी केलें. आतां हत्तीला यमसदनाला पाठविण्यांत वेळ घालवणें बरें नाहीं असें ठरवून कृष्णानें त्याच्या सुळ्यांवर जोरानें लाथ मारली. त्या बरोबर त्याचा दांत तुटला. तो दांत घेऊन कृष्णानें हत्तीचें गंडस्थळच फोडलें. असह्य वेदनेमुळें हत्ती जमिनीवर गडगडा लोळूं लागला. कृष्णानें हत्तीच्या दातानें माहूताचें पण डोकें फोडून त्याला ठार केलें.

हत्तीनें सुळे मारल्यामुळें कृष्णाच्या अंगांतून एक दोन जागीं रक्तप्रवाह सुरू झाला होता. त्याच्या हातांत हत्तीचा सुळा होता. अशा तऱ्हेनें त्याचें तें रूप भयंकर दिसूं लागलें होतें. त्याला पाहून कंसानें चाणूर व मुष्टिक या दोघांना खुणेनें कृष्ण-बलरामांचा शेवट करण्यास सांगितलें. कृष्णाचें चाणूराशीं व बलरामाचें मुष्टिकाशीं मल्लयुद्ध सुरू झालें.

चाणूर व मुष्टिक दोघांना या गोष्टीचा गर्व होता कीं त्यांच्याहून जास्त बलिष्ठ बलवान जगांत दुसरा कोणी नाहीं. चाणूर कृष्णाजवळ जाऊन म्हणाला—"गुराख्यांच्या पोरांना जिंकून तूं पुष्कळ कीर्ति मिळविली आहेस, नाहीं का? आज मी आलों आहें तुझ्या समाचारास. पाहतों माझ्या पंज्यांतून तूं कसा सुटतोस तो."

तें ऐकून कृष्ण हंसत चाणूराला म्हणाला—"कंसाचा भरंवसा बराच दिसतो आहे तुझ्यावर. तरमग तूं येच माझ्याशीं पंजा भिडवायला. फुकट बडबड बंद कर."

चाणूर व कृष्ण दोघांचें मल्ल युद्ध सुरू झालें. सभेंत जमलेले यादव कृष्णाचें पोरवय व चाणूरचा कमावलेला देह पाहून घाबरले. डोंगरासारखा हा राक्षस आणि पोरवय कृष्णाशीं त्याचें मल्लयुद्ध, हा न्याय नव्हे....! येथें कोणालाच कशी काय ही गोष्ट सुचत नाहीं. मल्लयुद्ध बरोबरीच्या पहेलवानांमध्यें विनोदार्थ होतें. राजानें हें युद्ध बंद केलें पाहिजे व दोघांचा सत्कार केला पाहिजे."

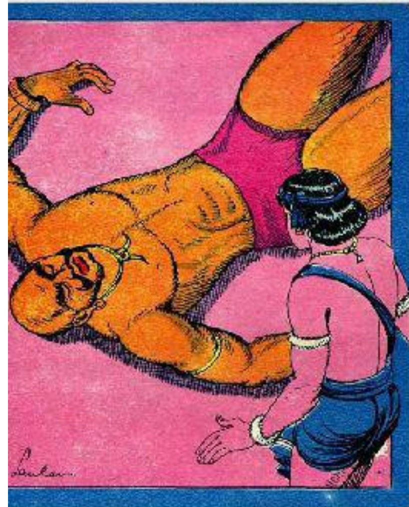
तें ऐकून कृष्ण म्हणाला—"मला याच्याशीं मल्लयुद्धाची अनायासें संधी मिळाली आहे. जरा या मूर्खांना कळूं तर दे कीं यांच्या बल्गना बंद करणारा व यांचें तोंड फोडणारा दुसरा कोणी या जगतांत आहे. मी याची पाठ मऊ करून याची घमेंड जिरवित. तुम्ही नुसती गंमत पहा. हा चाणूर कुरूष देशाचा राहणारा आहे. कित्येक मल्लांना यानें लोळविलें आहे. आज मी याला लोळवणार आहें." असें सांगून तो चाणूरला जाऊन भिडला.

कृष्णाचा चपळपणा व बळ पाहून चाणूरचे डोळे फिरले. त्याला वाटलें होतें तितकें कृष्णाला पाडणें व ठार करणें सोपें नाहीं हें त्याला छान कळून चुकलें होतें. स्वतःचा बचाव करीत ओढीत, ढकलत, उड्या मारीत, पुढें मागें परस्परांना रेटीत त्यांनीं परस्परांना पाडण्याची शिकस्त केली. कधीं परस्परांच्या डोक्याला त्यांचें डोकें आपटे तेव्हां टाळ्यांचा कडकडाट होई. त्यांनीं परस्परांना बुक्के मारून, नखांनीं ओरबाडून, केस ओढून व कधीं कधीं लत्ताप्रहार करून परास्त करण्याची शिकस्त करून पाहिली.

चाणूरनें पवित्रे वेळोवेळीं बदलून पाहिले. पण प्रत्येक वेळीं तोच कृष्णाच्या पेंचांत अडकत गेला. चाणूरची बाजू पडती होत चाललेली पाहून प्रेक्षकांनीं टाळ्या वाजवायला सुरवात केली. तेव्हां कंसानें चिडून जाऊन सर्वांना गप्प बसायला सांगितलें.

कृष्णानें गमती खातर इतका वेळ चाणूरला खेळवून लोकांचें थोडें मनोरंजन केलें होतें. पण कंसानें राग दाखविल्यावर त्यानें चाणूरचा शेवट करायचा ठरविला. चाणूर-देखील आपल्या शेवटच्या घटका मोजूं लागला होता. चाणूरचा धीर पूर्णपणें खचला होता, हें पाहून कृष्णानें त्याला धरलें व त्याला गरगर फिरवून त्याच्या डोक्यांत मुष्टिप्रहार केला. नंतर उडी मारून तो त्याच्या छातीवर चढून बसला आणि दोन्ही मांड्यांत त्याची मान आवळली. त्याबरोबर तो भडभडा रक्त ओकला.

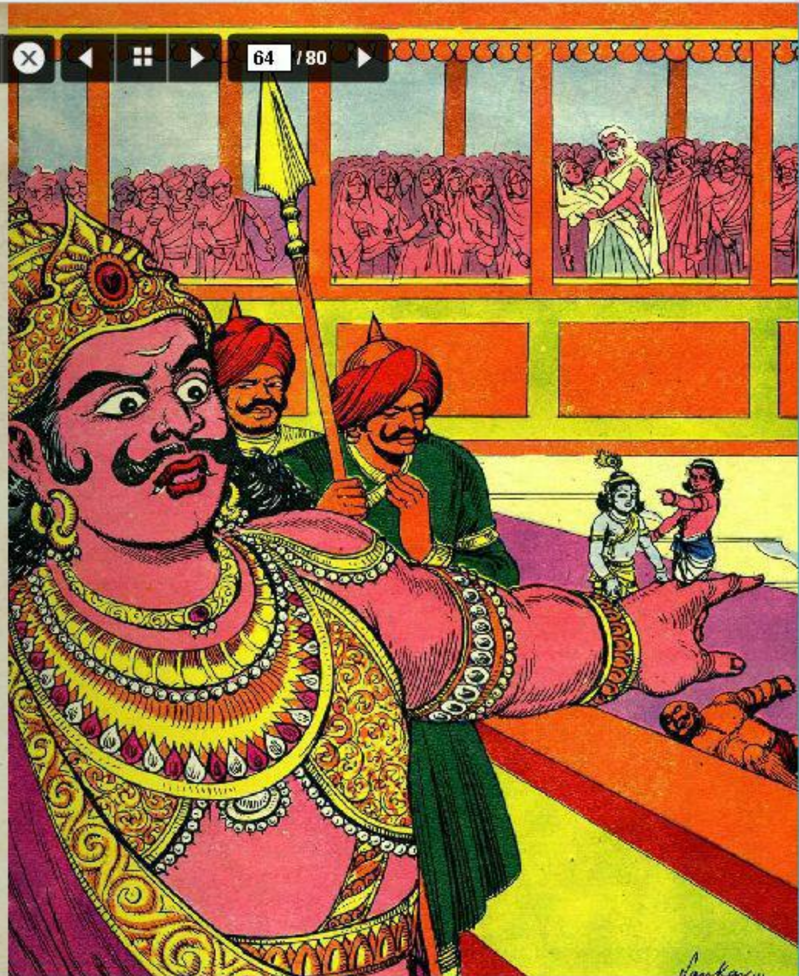
इकडे कृष्णानें चाणूराला यमसदनाची वाट दाखविली व तिकडे बलरामानें मुष्टिकाला ठार केलें. दोघां मल्लांना ठार करून दोघे विजयी वीर रंगशाळेंत उभे राहून प्रेक्षकांकडे पाहूं लागले. त्याचवेळीं कंसानें कृष्णाकडे क्रूर दृष्टीनें पाहिलें. नंदानें तें पाहिलें आणि त्याचें अंग आपादमस्तक थरारलें. त्याच्या तोंडांतून शब्दच उमटेना.

तोंपर्यंत देवकीला वाटत होतें कीं चाणूरच्या व मुष्टिकाच्या हातून कृष्णबलराम वांचणें अशक्य. तिची बोलण्याची छातीच होत नव्हती. पण दोघे विजयवीर समोर

आनंदानें येत असलेले पाहून तिच्या डोळ्यांत आनंदाश्रु उभे राहाले. वसुदेवाच्या आनंदाला तर पारावारच नव्हता.

कंसाच्या अंगाला वरपासून खालपर्यंत घाम सुटला. रागानें त्याचें सर्व अंग थर थर कांपत होतें. त्याचे डोळे निखाऱ्यासारखे लालबुंद झाले होते. त्यानें एकदां चारी बाजूला पाहिलें आणि आपल्या नोकरांना बोलावून म्हणाला—"या गवळ्याच्या दोघां मुलांना धरून राजधानीबाहेर टाकून द्या. नंद गवळ्याला बेड्या ठोका आणि इतर सर्व गवळ्यांचीं डोकीं उडवा. माझ्या राज्यांत तेथें जेथें म्हणून कोणी गवळी किंवा गवळ्याचा पोर असेल त्याला चोरासारखें धरून बडवून काढा. त्यांचा जमीन जुमला सरकार जमा करा आणि दुष्ट वसुदेवाला दंड करा."

तें ऐकून जो जेथें होता तेथें आवाक् उभा राहाला. देवकीला फार वाईट वाटलें व ती भीतीनें बेशुद्ध होऊन पडली. कृष्ण त्याच्या आईवडिलांची ती स्थिति पाहून व त्याचे सर्व बंधुमित्र भयभीत झालेले पाहून तत्काळ कंस उभा होता तिकडे निघाला. तो झपझप पायऱ्या चढून कंसाच्या सिंहा-

सनापर्यंत जाऊन पोंचला. भीतीनें कंसाचा चेहरा पांढरा फट्ट झाला होता. राजसभेंत बसलेल्या लोकांना कळलें देखील नाहीं. एका क्षणापूर्वी तो आखाड्यांत उभा होता व दुसऱ्या क्षणांत तो कंसाच्या सिंहासनाजवळ उभा होता.

नंतर कृष्णानें कंसाला हात धरून खालीं पाडलें व त्याचा मुकुट लाथेनें भिरकावून दिला. त्याच्या गळ्यांतले मोती तुटून जमिनीवर पसरले. कृष्णानें कंसाचे केस धरून त्याचें डोकें हलविलें आणि त्याला उताणा पाडून तो त्याच्या छातीवर बसला. कृष्ण हतबल आणि निस्सहाय होऊन कृष्णाच्या दयेची जणुंकांहीं भीक मागत होता. त्याच्या गळ्यांतला हार तुटला होता. त्याच्या नाकातोंडांतून रक्त वाहूं लागलें होतें. डोळे बाहेर निघाले होते. कृष्णानें त्या स्थितींत कंसाला पायऱ्यावरून खालीं ढकललें. कंसाचा केवढा मोठा दरारा होता. पण आज तो एका किड्यासारखा मरून जमिनीवर लोळत होता.

त्याच वेळीं बलरामानें कंसाचा भाऊ सुनाम याला सिंहासारखी गर्जना करून ठार केलें.

कृष्णानें त्या रक्तरंजित हातांनींच वसुदेवाला पाय धरून नमस्कार केला. वसुदेवानें त्याला पोटाशीं धरून आशीर्वाद दिला. नंतर कृष्णानें देवकीला नमस्कार केला. तिनें पण त्याला आशीर्वाद दिला.

नंतर कृष्णानें उग्रसेन इत्यादी वृद्ध वडिलांना नमस्कार केला व त्यांचे आशीर्वाद मिळविले. सर्वांना जायला सांगून बलरामाबरोबर कृष्ण आपल्या वडिलांच्या घरीं निघून गेला.

अरण्यपुराण

[१४]

बलदेव जमिनीवर पडून खोकत व कण्हत होता. प्रश्नांमागून प्रश्न सर्व विचारीत होते. झाडावर चढल्यामुळें त्याच्या हातांपायांना छान खरचटलें होतें. तोंडांतून सरळ शब्दपण उमटत नव्हता.

मौवलीनें विचार केला कीं जोंपर्यंत बलदेवच्या या गोष्टी चालू राहतील तोंपर्यंत मेस्सुवावर नजर ठेवणारांचें लक्ष तिच्यावर राहणार नाहीं. नंतर तो झोंपडीच्या खिडकीजवळ पोंचला तेव्हां त्याला कोणीतरी पाय चाटीत असल्याचा भास झाला.

"तूं का आई? इकडे काय करते आहेस?" त्यानें विचारलें.

"जंगलांत मुलांचें गाणें ऐकूं आलें आणि मी निघून आलें. बरें, पण मी आलें आहें, तुला अंगावर दूध पाजणाऱ्या बाईला पहायचें आहे मला." लांडगीण म्हणाली.

"तिचे हातपाय बांधून तिला ठार करण्याचा बेत होता या दुष्टांचा. मी तिला सोडविलें. तो व तिचा नवरा दोघे रानाच्या वाटेनें निघून जातील." मौवली म्हणाला.

"मी जाईन बरोबर. वय झालें असलें तरी दांत शाबूत आहेत माझे." असें म्हणत लांडगीण उभी राहाली आणि आंत काळोखांत पाहूं लागली.

मौवली पुन्हां आंत गेला. म्हणाला—"या वेळीं सर्व बलदेवच्या समोंवती घोळका करून त्याच्या गप्पा ऐकण्यांत गर्क झाले आहेत. नंतर ते इकडे विस्तव घेऊन येतील आणि या झोंपडीला आग लावतील."

शेवटचें मलपृष्ठ

"मी आपल्या धन्याला विचारलें आहे, खान्हीवारा येथून तीस मैलावर आहे, तेथें इंग्रज आहेत." मेस्सुवा म्हणाली.

"ते कोणत्या जातीचे आहेत?" मौवलीनें विचारलें.

"मला नाहीं माहीत. त्यांचें सर्व देशावर राज्य आहे. आपण रात्रीच्या रात्रीं निघून गेलों आणि त्यांच्या वस्तींत पोंचलों तर जीव वांचेल." मेस्सुवा म्हणाली.

"तर मग दोघे उठा आणि पळा. आज रात्रीं कोणी मनुष्य गांवाच्या बाहेर पडूं शकणार नाहीं." मौवली म्हणाला.

मेस्सुवाचा नवरा उकीडवा बसून झोंपडीच्या एका कोंपऱ्यांत खणूं लागला.

"अरे, हे पुरलेले पैसे बरोबर नाहीं नेतां यायचे आपल्याला." मेस्सुवा म्हणाली.

मेस्सुवाचा नवरा मौवलीकडे पाहून म्हणाला—"एक घोडा विकत घ्यायला पुरेल हा पैसा. एका तासाभरांत गांववाले येतील आपला पाठलाग करायला."

"मी येथून त्यांना जाऊं देईपर्यंत त्यांच्यापैकीं एकजण देखील तुझ्या वाटेला येणार नाहीं. तूं म्हणतोस तसा घोडा घेतां आला तर चांगलेंच." मौवली म्हणाला.

मेस्सुवाचा नवरा सर्व रुपये काढून घेऊन उठला. त्यानें ते रुपये कमरेला खोंचले. मौवलीनें मेस्सुवाला उचलून खिडकीबाहेर पोंचविलें. बाहेरचा थंडगार वारा लागल्यावर तिला हुशारी वाटली.

"खान्हीवाराची वाट तुम्हांला माहीत आहे का?" मौवलीनें विचारलें. मेस्सुवा व तिचा नवरा दोघांनीं मुंडी हलवून होकार दिला.

"तरमग तुम्हांला कसलीच भीति नाहीं. निघा, चला. तुम्हांला तुमच्या मागें पुढें व आजूबाजूला थोडें संगीत म्हणजे लांडग्यांचें

ओरडणें ऐकूं येईल. तरी भिण्याचें कारण नाहीं." मौवली म्हणाला.

"हे सर्व दुष्ट आम्हांला जाळणार नाहींत, ही भीति आम्हांला नसती तर आम्ही या मध्यरात्रीच्या वेळीं गांवाबाहेर पाऊल टाकलें असतें का? मनुष्यांच्या हातीं रानटी जनावरांसारखें मरण्यापेक्षां रानटी जनावरांच्या हातीं मरण आलें तरी परवडेल आम्हांला." मेस्सुवाचा नवरा म्हणाला.

"मी सांगितलें ना तुला कीं जंगलांत तुझ्या वाटेला कोणी येणार नाहीं. तुम्ही दोघे खान्हिवारा पोंचेपर्यंत तुमचें रक्षण होईल. मनुष्य किंवा पशु दोघांपैकीं एकाची हि भीति मनांत बाळगण्याचें कारण नाहीं." मौवली ठासून म्हणाला.

मेस्सुवा मौवलीच्या पायाला चिकटून बसली. मौवलीच्या सर्वांगांत आनंदाची एक लहर चालू झाली. त्यानें तिला प्रेमानें व हळुवारपणानें उठविलें. मेस्सुवानें त्याला पोटाशीं घट्ट धरलें आणि त्याच्या डोक्यावर हात फिरवून आशीर्वाद दिला.

तिच्या नवऱ्यानें आपल्या शेतांकडे पाहिलें. "आम्ही इंग्रजांना भेटून त्यांच्याकडे गान्हाणें नेलें आणि ब्राह्मण व बलदेव

दोघांवर खटला चालवाला तर गांवचें दिवाळेंच निघेल. माझ्या शेतांतल्या पिकावर व माझ्या म्हशींच्या दुधावर दुप्पट प्राप्ती होणार नाहीं का?"

मौवली म्हणाला—"पुढल्या हिंवाळ्यांत येऊन पहा, येथें काय उरलें आहे तें?"

ते जंगलाकडे निघाले. लांडगीण आईनें पुढें उडी मारली. "यांच्याबरोबर जा. सर्व जंगलांत सांग कीं यांच्यावर कोणत्याहि प्रकारचें संकट येतां कामा नये. जरूर पडली तर हांक मार. काळ्या वाघाला पण मदतीला बोलाव." मौवली लांडगीण आईला म्हणाला.

लांडग्यांची एक आरोळी विजेसारखी सर्व जंगलाला जणुं कांहीं भेदून गेली. ती शांत पण झाली. मेस्सुवाचा नवरा दचकला आणि घराच्या वाटेनें उलटा पळूं लागला.

"नीच पुढें....नव्हतें का सांगितलें कीं थोडेंसें संगीत ऐकूं येईल म्हणून. त्यान्ही हारापर्यंत संगीत ऐकूं येत राहील. याचा अर्थ असा कीं जंगलांत तुला भीति नाहीं." मौवली म्हणाला.

मेस्सुवानें आपल्या नवऱ्याला पुढें चलायला ढकलेलें. त्यांच्याबरोबर लांडगीण आई पण जंगलांत अदृश्य झाली. इतक्यांत काळा वाघ मौवलीच्या पायांजवळ आला.

"चौघे भाऊ कोठें आहेत? आज रात्र-भर कोणाला गांवाबाहेर पडूं देऊं नका." मौवली म्हणाला.

"मी एकटा हें काम करायला पुरणार नाहीं का?" काळ्या वाघानें विचारलें.

"गप्पा अजून चालू आहेत. बलदेवनें आतांपर्यंत कित्येक कपोलकल्पित गोष्टी सांगितल्या असतील. ते झोंपडीजवळ येऊन तिला आग लावायला उतावळे झाले आहेत. ते येतील तेव्हां त्यांना येथें काय आढळेल? रिकामें झोंपडें! बस "हः हः हः हा!" मौवली मोठ्यानें हंसला.

"ते येतील तेव्हां मला आंत राहूं दे ना. पाहूं तर दे कीं माझे पाय बांधायला कोण धजतो तें." म्हणत काळा वाघ झोंपडींत शिरला आणि त्यानें खाटेवर ताणून दिली. त्यानें मौवलीला पण जवळ बसायला सांगितलें. पण कोणी मनुष्यानें त्याला न पाहिलेलेंच बरें असें मौवलीला वाटत होतें. [पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

६८. व्हिक्टोरिया धबधबा

"मिसि-ओअ-तुन्य" (धूर गुर्दा बोलतो) या नांवाचा धबधबा ऱ्होडेशिया (आफ्रिका) मध्यें आहे याची लांबी एक मैल व उंची २५६ तें ३४३ फूट आहे.

